

Na konec chtěl bych se dotknouti ještě jedné otázky **kon-**
nexní. Československá republika nebyla dosud uznána Ruskem.
Když tato věc byla před krátkou dobou veřejně nadhozena Lit-
vinovem, reagovala na to část naší veřejnosti způsobem poně-
kud podrážděným. A jde přece o záležitost, na které my musíme
míti zájem v první řadě. Je tomu opravdu tak, že potřebujeme
právního uznání naší samostatnosti Ruskem a že od jiných
států uznaná vláda sovětská bude legitimována, aby jménem
Ruska nám ono uznání dala nebo nedala. I tento moment má
svůj politický význam a nesmí býti u nás umlčován nebo pře-
hlížen.

Dr. Jos. Salaba:

O neznámé agrární reformě a sespolečnění¹⁾ půdy ve staročeském státě.

(Příspěvky k dějinám agrárních reforem a studie ku práci „Základové
agrárních dějin českých.“)

Víme, že v českých zemích bylo více agrárních reforem, jichž
nemohu tuto vypočítávati. Přinášel to s sebou ostatně proud vý-
voje. Právo k volné původně půdě, náležející potom anexí nejvíce
panovníkovi a jeho prostřednictvím šlechtě i církvi, musilo ko-
nečně ustupovati rostoucí populaci, jež tu půdu vzdělávala a ji
chtěla a která novým konsumentům vyráběla i dodávala nové
potravinny.

Chci tuto promluvíti o nové a neznámé posud agrární refor-
mě, kterou bylo nutno vlastně vypočítati takořka. A je to cele
pochopitelné, že zůstala u nás až dosud nepovšimnutou. Proč?
Prameny o věcech hospodářských atd. nemluví dosti soustavně
ani dosti jasně; hospodářský stav naznačují stručně a jen dle
účinků, méně dle jich příčin. Také málo vykládají n á z o r ů
i ú m y s l ů reformních; to se vyřizovalo v ústních rozhovorech.

¹⁾ Připomenutí: Slova toho zde neužito ve smyslu moder-
ním (politickém), ale na základě skutečných doložených fakt především
ve smyslu hospodářském.

A zapisovalo se snad dokonce, chtěl-li kdo koho podvésti? To se dochovalo jen čirým nedopatřením. Proto dlužno znáti i studovati fakta a jich souvislost.

Dokladová metoda je zajisté in theoria správnou. Není však vždy cele možnou, není-li totiž dokladů a zápisů přímých. A jevy hromadné (hospodářské, sociální a j.) často jich postrádají, buď cele či aspoň částečně, majice je jenom jakoby namátkou a nahodile zmíněny a uvedeny.

Théma je tudíž — již k vůli přítomným událostem — jistě velmi časové. Dotyčné prameny a jich užití udám (někde všeobecně, někde detailně) v průběhu práce samotné. Co do metody chci i musím o této neznámé agrární reformě pojednati na podkladě hospodářském a právním s doprovodem účinků sociálních, politických a národních. Tato cesta je nezbytna, ač dosud se jí u nás šlo dosti málo; a přece ony živly — hospodářské, kolonisační, agrární i sociální atd.¹⁾ — tolik vespolek souvisejí. Z té příčiny načrtnu stručný, ač výstižný obraz poměrů hospodářských, agrárních a právních v první a pak v druhé polovici 16. století.

* * *

Datuji tuto agrární reformu slovem: kolem r. 1600. Pramenem jsou mi staré účty, trhové smlouvy zemskodeskové s jich přílohami, urbáře, knihy pozemkové, nájemné a j. v. Vzdor tomu datu (1600) není pochyby, že všechny osady kol r. 1600 nedospěly agrární reformy a odúmrtí, a některé postrádaly jich i ještě kolem r. 1700, jak vidno právě z účtů a zemskodeskových příloh — na př. na Hlubocku, Třeboňsku atd. Za to však již v urbářích,²⁾ účtech a listinách předhusitských vidíme stopy či zprávy o pozemkových knihách. Zvláště církev už kol r. 1400 udílela

¹⁾ Jich charakteristiku, kritiku atd. přináší můj článek v »Selském archivu« 1921/23: Příspěvky ku kritice urbářů, katastrálních operátů a map, pozemkových a jiných knih atd.

²⁾ Viz Emlerových »Deset urbářů českých«, Truhlářův »Rožmberský urbář« s výkladem Šustovým, pak Český Archiv (zejména tu edice Kalouskovy, Dvorského) a j. v.

zákup a právo dědické, a po jejím příkladě i stát a vysoká šlechta, na př. páni z Rožmberka, z Pernštýna, Hradce a pod. Ale po husitské přestávce zase (asi kol roku 1550) spatřujeme opět knihy pozemkové. Tak na panstvích kapitoly svato-vítské v tamním kapitolním archivě z r. 1565—1612 (»registra nová gruntovní«), z r. 1580—1620, probošství 1605—1729 a j. v. Přece však hromadné gros vesnických knih pozemkových přibližně i průměrně můžeme datovati slovem: kol r. 1600.

V celku jsem podrobněji prostudoval pozemkové knihy vsí s jich živnostmi na velkostatecích Chejnov-Ratiborské Hory, Třeboň-Bzí-Borovany, Hluboká, Netolice-Libějice, Prachatice-Volary, Protivín-Křešovice, Vimperk-Drslavice, Jinonice-Radlice, Domašice, Mšec, Lovosice, Citoliby-Toužetín-Vršovice, Postoloprty, Lenešice, Nové Hrady, Mor a Kněžice, Velké Lipno, Pšany, Vlachovo Březí, Horšův Týn, Dobříš, Tachov, Dobrovice, Jičínoves, Náchod, Chotěboř atd.

* *
•

Zavedením t. zv. lánové soustavy kol r. 1250 (a někde již po r. 1200) započata byla ve staročeském státě první historická agrární reforma, která se táhla i skrze celé 14. století³⁾ a značně, ač nikoli úplně přerušena byla válkami husitskými, trvajícimi více než 50 let. Vlastně však i sám husitismus je kusem pozemkové reformy, třeba ne plně zdařilé a třeba i násilné, ač právě

³⁾ Patrně ze zakládání těch četných Lhot u nás, ze zřizování vsí nových vůbec a zvětšování i upravování starých. Proud tento byl podporován též zakládáním měst, rozšířením a zdokonalením dolování, úpravou valuty a novými kolonisty i kláštery. Přibývalo kovů, peněz, výroby, obchodu a blahobytu. Sedlák měl teď kam odvézti svou nadprodukcii — do okolních měst, kde byl jakýs kapitál — zásoboval je potravinami, prací i surovinami, dostával odtud peníze i zboží a měl vůbec důvod k větší produkci i expansi sil. Byl tím utvořen logický řetěz hospodářský, který se navzájem doplňoval, slučoval i potřeboval. — K úplnému pochopení musím podotknouti, že původní podmínky dolovací 13. a 14. věku měly u nás více charakter státní; na rozdíl od století 16.

zase nedostatek půdy to byl, který též vedl schudlé venkovské zemanstvo i měšťanstvo do řad vojenských a proti těm, kteří zbytečně ji měli nadbytek — vůbec k nejbouřlivější části husitské epochy. City a názory ideální spojují a směšují se tu s podněty hmotnými: hospodářskými, agrárními atd. — jako vždy a všude.

Maje však na mysli určitou dobu, nemohu se arci tu zabývatí výkladem lánové soustavy, jež svou důmyslností, praktičností i humánností patří ku nejtukvělejším, ač nedoceněným posud činům 13. věku, posledních Přemyslovců i církve. Století 14. a 15. míním se dotknouti, ale víc až na konci, ku srovnání a charakteristice.

Již nejednou jsem poukázal k tomu, že veliký ten hospodářský převrat, který ukázal se v první půli 16. věku objevením Ameriky a do západní Evropy přinesl množství drahých kovů, na nás účinkoval tím, že zvelebováno i rozšiřováno bylo naše d o l o v á n í, zejména s o u k r o m é. Byl to nejen ten pověstný Jáchymov, ale celé Krušnohoří, další Šumava — český jihozápad (na př. na Klatovsku), jih (Budějovice, Krumlovsko), dále jihovýchod (Táborsko) atd. Stejně na Moravě, ve Slezsku, ba i v Lužicích.

Trvalý mír vedl k rostoucí populaci a nabídce práce, jakož i k rozmnožování hodnot a produkce. Rostl ovšem i konsum, jakýsi celkový blahobyt. Přece však byly stav i vývoj jednotlivých vrstev sociálních různé. Přibývalo dělného lidu, tedy nabídky pracovních sil, což stlačovalo mzdy, ježto poptávka a množství pracovních podniků nešly stejně ruku v ruce s rozvojem populace. Města jakžto sídla výroby a obchodu měla dosti jakéhosi kapitálu (třeba nikoli nadbytek), pokud cechy hověly zásadě »numerus clausus«. Ale zásada ta nebyla beze slabín a byla víc jen pohodlná; sociálně a hospodářsky pak ne vždy dosti zdravá, ježto znemožňuje příliv i konkurenci nových svěžích živlů. K obchodu v městech připojovalo se peněžnictví a dopravnictví. Šlechta, vysoká a střední, resp. její velkostatky (jak jsem ukázal ve své práci »Boj půdy s kapitálem«), právě tak jako panství státní (královská — zvětšená konfiskacemi Ferdinanda I.) i církevní (klášterní, kapitulní atd.) v první polovici 16. věku přecházejí od dosavadní soustavy nájemné (v celku nedostatečné) k ho-

spodaření režijnímu. Velkostatky samy chápaají se podnikání, a to v oboru zemědělství (v hospodářství polním, rybním, lesním a p.), v průmyslu zemědělském (zejména v pivo- a lihovarství) i jiném (na př. ve sklářství, hutnictví, papírnictví, pilářství ajv.). Takový byl náš vstup do století 16. a před r. 1550 — ne, nepodobný době kol r. 1400.

Jak vypadaly tehdy poměry na vsi? Malý šlechtic (zeman), dvořák, svobodník rovnal se hospodářsky velkému sedlákovi, který byl poddaným. Poměr sedláka k pánovi byl kombinovaný, založený na svazku nájemném a lenním; lenní poměr vychází z povinnosti odúmrtní, nájemný pak z povinnosti činžovní, předepsané a písemně i pevně stanovené v urbářích co do dávek peněžních i naturálních. Sedlák podléhal právomoci své vrchnosti v ohledu soudním i politickém (berním, vojenském atd.). Člověčenství fakticky ještě nebylo, ač zákonodárství od r. 1500 je nevlídné. Sedlák se mohl přece volně stěhovati (ač se souhlasem pána) a j. v. Roboty bylo mnohem méně a měla buď ráz manský (na př. různé posilky), či veřejný (honění lupičů, oprava cest a pod.).

Ve druhé půli 16. věku co nejstručněji vyličený tuto vývoj všech vrstev se ještě intensivně stupňuje, arci na podkladě starším, jehož je pokračováním. Dlužno zdůrazniti, že až do r. 1500 (1550) byla u nás většina osad, postrádajících práva zákupního a odúmrtního.

Povšimneme si blíže hlavní stránky života vesnického: práva sedláka k půdě, již vzdělával. Ve městech, městysích a městečkách vyřizovala se tato otázka rychleji již tím, že tam byla forma městská, více či méně. Také osady nově vznikající ve 13. a 14. století (německé a na př. mnohé ty naše Lhoty), či aspoň tehdy zvětšované přidělem nové půdy panské, zakládány byly většinou na t. zv. právě emphyteutickém, jemuž se říkalo též právo německé, podací, purkrechtní, kaufrechtní a zákupní, jak máme toho doklady v předhusitském urbáři o panství kláštera strahovského. Všecka tato jména, ač značí jednu a tutéž věc, přece mají různý význam. Bylo to právo emphyteutické, v základě vzniklé již ve starořímské Itálii, přimášené odtud na sever církví a přicházející k nám přes Německo; odtud

dva jeho první názvy. Jméno práva »podacího« blížilo se poněkud též poměrům v církvi a chce též připomenouti jakýsi manský (vasalský) poměr z lenního práva, a to sedláka k pánu. Slovo »právo purkrechtní« (ius civile) užito je také s hlediska vrchnosti. Název »právo zákupní« či »kaufrechtní« je více věcný, věc nejlépe vystihuje a je míněn se stanoviska poddaných; budu proto užívati tohoto posledního pojmenování⁴⁾ raději. Právo zákupní^{4a)} přišlo do staročeského státu, jakož i do Uher a Po'ska s církvi a německými osadníky vsí a měst. K nám do Čech ve 13. věku a rozšiřovalo se ve 14. století až do roku 1420 i v českém území; hlavně na velkostaticích korunních a církevních. Ale pomalu; i méně v osadách starších. A v 15. věku byl válkami a stálými nepokoji vývoj zákupu hodně zastaven; patrně proto, že k němu bylo přece jen také potřeba peněz hotových.

Když nadešla u nás druhá polovice 16. století, tu vlivem opětně snah západní Evropy po osadách zámořských a za příkladem obchodem zbohatlé renaisanční Itálie, kam chodilo i tolik našich studujících, ještě více šíří se u nás soukromé dolování (a to zdokonalené, a železářství i keramika) a průmysl zemědělský (mimo cukrovarství) vůbec; dále doprava a snaha po vyšší

4) Také jinde setkáváme se s několika názvy téže věci; značí to pak buď jiné stanovisko, či jiný znak téhož. Man (vasal) na př. znamená poměr osobní, osoby (nižší) k osobě (vyšší); léno značí však původně poměr věcný, poměr věci (půdy atd.) k osobě, a vztahuje se tudíž i k formě majetkové. Stejně význam slov feudum, allod a p. kolísá a mění se.

4a) Jméno emphyteusis je původu řeckého. Ale jeho vznik sotva můžeme hledati v klassické Helladě, jež, jsouc malá, hornatá a ne příliš úrodná, sotva připouštěla u vnitrozemí větší zemědělskou kolonizaci. Spíše lze počítati na jižní Itálii (Graecia Magna), odkud to vniklo do Říma. Ostatně sami Řekové vzali dotyčnou hospodářskou a právní formu jednak z Egypta, jednak z Přední Asie.

Vyskytují se ještě jiné názvy (cizí): ius civile (právo městské), ius emptionis, hereditarium (právo dědické), inductionales (návod), podací (částka zákupní), či Anleyt, arrha, torta, laudemium, porrector. a p. Pochybují, zda lze »purkrecht« vždy a i u nás pro naše vsi definovati jakožto »právo městské« (ius civile); to se hodí pro západ. U nás je přiléhavější termín: právo emphyteutické, nebo (rozšířeně) zákupní.

rentě z půdy. Tohoto zvýšení hledělo se dosíci jednak zakládáním nových rybníků, rozšířením animální produkce i laktinu a intenzivnějším zpracováním půdy, a to kvantitativně (zřizováním nových polí) i kvalitativně (částečným zaváděním empirické soustavy střídavé do našeho polařství).

Šlechta se ujímá, jak již řečeno, sama zemědělství, a to ve vlastní režii. Zakládá nové dvory i ovčiny. Většina dosud existujících u nás dvorů panských pochodí právě ze 16. věku; a starší už hospodářské dvory byly aspoň zvěšovány přidělováním nových ploch kulturních, rolí, luk, zahrad, jakož i pastvin a vod; nebo byly převáděny z výroby animální více ku smíšené a rostlinné. Tyto nové dvory režijní, měly-li existovati i vzkvétat, potřebovaly pevný kmen zajištěných pracovních sil. A tak vzniká nová roboty, ta pravá veliká roboty, jež se od 17. století stala tak pověstnou. Je nesporné, že roboty byla nyní proti starým smlouvám rozšířena; dříve se jednalo víc na př. o hlídky a ponůcky, o posílky, potahy a stravování, o roboty stavební, při lovech v lesích, na rybnících, při stavbě cest a úpravě vod, stíhání zločinců a j. v.

Dávala něco šlechta lidu vesnickému za tyto nové roboty při nových dvorech panských? Ano. Bylo to velmi rozšířené udělení práva zákupního (purkrechtního) vesnicím, a to přibližně kolem r. 1600. Dokladem pro to jsou méně listiny a jiné zprávy (tak jako ohledně práva odúmrtního), ale především knihy pozemkové, jež hromadně vystupují právě také v téže době, t. j. kolem r. 1600 přibližně.

Byl to zákon p. d. y. Někde byl od sedláků opravdu složen jistý zákupní obnos; stopy toho jsou jednak v účtech důchodenských, jednak i v listinách, které se však hromadně neobjevují, jako privileje odúmrtní, což by se bylo jinak dělo. Z těch a jiných důvodů sluší tedy souditi, že bylo toto právo od šlechty lidu poskytnuto více méně mlčky a zdarma jakožto rekompensace za nové roboty při nových dvorech panských. Pochopitelno: byla to úprava soukromých poměrů na soukromém majetku.

Že pozemkové knihy jsou dokladem velmi hojného udělení práva zákupního lidu, stvrzuje někde i samo jméno. Na Proti-

vinsku na př. mají název: knihy (registra) purkrechtní. Je ovšem pravdou, že vlastně již též před r. 1400 ukazují se zprávy o pozemkových knihách; tak v urbáři kláštera ostrovského; v rožberském urbáři a p. Je to však dokladem určité existence práva vlastnického? Není totiž vždy jisto, týká-li se to poddaných sedláků či dvořáků a svobodníků. Vzdor tomu je však nesporno, že již doba předhusitská (aspoň církevní a státní velkostatek v čele) zanášela se úmysly dáti i dávala lidu právo zakupní; podobně jako to vidíme u práva odúmrtního, t. j. dědického. V obou případech byl ten vývoj přerušen válkami husitskými, které zde tudíž ukázaly vlivy neblahé; a zakončen byl teprve kol r. 1600, t. j. skoro o 200 let později. Pokud se týče práva zakupního, stalo se to téměř všeobecně; ohledně práva dědického značnou měrou. Po stránce hospodářské měla tehdy naše šlechta tedy názory dosti pokročilé a stála na výši doby. Udělování práva purkrechtního a hromadné zřizování knih pozemkových kol r. 1600 značí skutečný zakup. Je to více než dědičný nájem nebo snad právo předkupní. Je to vlastnický nárok lidu na půdu — ač nikoli už též samo vlastnické právo. Od té chvíle majitelem té půdy není již jen šlechta, ale také lid. Arci menším procentem. Je to tedy jakési sespolečnění, jakási socialisace půdy rustikální; zjev to u nás dosud vlastně nepochopený, neuvědoměný a nedoceněný.

Možno, že s tímto míněním svým, jež je značnou proměnou dosavadních názorů, narazím někde. Opírám se o toto: 1. Důkazem je sám charakter knih pozemkových; t. j. opírám to povahou toho pramene oproti jiným pramenům, na př. oproti urbářům. Urbáře i pozemkové knihy jednají sice v základě o téže věci. Ale urbáře jsou pramenem zhotoveným se stanoviska panského, pozemkové knihy se stanoviska poddaných. Autorem jich byl ovšem vždy týž patrimoniální úřad.

2. Živností selské přecházely nejen arci na děti a příbuzné, ale i na cizí lidi; byly postupovány i prodávány (kupovány). Panství udělovalo k tomu své svolení i jakožto úřad; nejen jako majitel. Měl tedy sedlák i na tom samotném »gruntu« něco; netoliko na svém stavení. Měl tam vlastnický nárok.

3. Rozdíl pozemkového práva zemí českých od zemí alpských⁵⁾ atd. mluví rovněž pro můj výklad. Země české byly v tomto případě o několik kroků ku předu a staly se, jak známo, ohledně normy a praxe pozemkových knih za Leopolda II. vzorem ostatním zemím rakouským; tvořily zde něco zvláštního pro sebe i pokrokového.

4. Vedle povahy rozhoduje tu nejvíce i praxe pozemkových knih. Sedláci skládali o soudních rocích t. zv. verunky čili splátky. Sirotčí podíly to nebyly, neboť ty se zanašely do účtů a knih sirotčích. Netýkaly se budov (obytných i hospodářských), nábytku, šatů, prádla, ozdob a vyličeného už inventáře mrtvého i živého. Týkaly se jen »gruntů«, neboť pozemk. knihy vztahovaly se určitě na splátky pozemkové. Všecken ostatní statek sedlákův byl předmětem jednání, účtů a smluv sirotčích, testamentů, výměnků a p. Dám příklad: Úsedlost byla, dejme tomu, v 17. stol. oceněna na 60 kop míšen. grošů; půda byla tehdy velmi laciná. Nastoupivší hospodář složil třeba z toho 10. díl — šest kop; buď najednou či po částkách (»po veruncích«, »po verunkách«). Ostatních devět desetin zůstalo trvalým a někdy i nuceným dluhem. Arci, kdyby byl měl ten celý obnos, mohl ho složit a živnost tu koupiti v plné svoje vlastnictví; rozhodovala zde tedy, jak obyčejně, pouze otázka peněz. Šlechta zůstávala spolumajitelkou, tedy i vrchním majitelem — nejen jako původní vlastník a vrchní lenní pán, ale i jakožto první a hlavní věřitel, což je značné novum; důvod to národohospodářský.

5. K dalším pozoruhodným zjevům patří, že všechny vrchnosti dovolovaly poddaným dělati na jich živnostech (Hufe, Hube) dluhy. Kdyby tam tito nebyli ničeho měli, nebyly by jim toho dovolovaly vrchnosti, čímž eo ipso

⁵⁾ Význam starých našich pozemkových knih ocenil mimo jiné zvláště A. Randa ve své znamenité a známé knize o vlastnictví. Zavedením našich pozemkových knih i do zemí alpských za Leopolda II. zabýval se zejména podrobně zvěcnělý prof. Stupecký. Ale toto téma hodno je separátního pojednání. Alpské země odvdčily se nám za to tím, že po r. 1869 po jich vzoru zavedena u nás plná držba osobní (individuální) a staré »občiny« děleny, a to i vody — což nám způsobilo neobyčejné škody a zmatky.

samy doznávaly ten zvláštní poměr, Zámek k zadlužení svoloval až do výše splacených »verunků«; tyto byly plným majetkem sedláka, který mohl jím zcela volně disponovati. Mohl je tudíž také odkazovati atd., dětem svým a j. v. Testamenty po udělení práva odúmrtního obsahovaly pak nejen inventář (osobní, hospodářský, živý i mrtvý, jakož i obytný), ale i peníze — tyto »verunky«, jež se stávaly věnem dětí i manželek.

Právní pojem i rozsah »zákupu« je de facto plně znám. Ale tato praxe pozemkových knih její šíře osvětluje, činic z něho především i zjev finanční a hospodářský. Vrchnost svolovala k zadlužení i jako hlavní věřitel a úřad, nejen jako snad vrchní majitel a lenní pán půdy.

Tento svůj názor dotvrzují podrobným studiem pozemkových knih jednotlivých obcí i statků, a to na Protivínsku, na Lounsku atd., jak jsem to naznačil už výše.

6. Z tohoto již kolem r. 1600 uvolněného poměru půdy selské od druhdy cele panské lze si pak jasněji vyložit to poměrně snadné i překvapující vlastně oddělení »rustikálu« od »dominikálu« v katastru Karla VI. kol r. 1720, jež nám stále nebude dosti pochopitelným, nebudeme-li zřejmě věděti, co všechno vlastně předcházelo už kolem r. 1600 atd.

7. Pozemková kniha, zřízená pro vesnice, je nespornou nápodobou knih městských.⁶⁾ A tyto obsahovaly v sobě zápisy veřejné (o zasedáních městských rad i jich zástupců), jakož i o věcech soukromých, na př. spory a jich rozhodnutí, testamenty, výměnky, svatební smlouvy a jiné listiny, především však a velmi záhy i zápisy majetkové i s dotýcnými smlouvami trhovými, dlužními a p. Byly to zkrátka na předním místě též knihy pozemkové pro měšťany, což je také plně pochopitelné; hospodářské důvody jsou všudy a vždy hlavní i první.

8. Stejně bylo u pozemkových knih pro vesnice. I zde jsou zapsány či připojeny jednak také listiny obecní⁷⁾ (na př. o past-

⁶⁾ O městských knihách, jich vzniku, vývoji, rázu, kritice, třídění atd. podal už několik dobrých studií V. Vojtíšek, jehož se tu dovolávám.

⁷⁾ Na př. na Protivínsku atd.

vách, o výtopách, trhové, někdy i o hranicích a sporech, o desátcích a jiných povinnostech církevních, o škole, cestách, mostech a plavbě, o odúmrtí, stavbách, dolování, dávkách, nájmech, domích, chmelnicích, vinicích, inventáři různém, o cihelnách, mýtě, mlýnech, krčmách, lomech o užívání vody, rybníků, lesů a o obecních zřízeních), jednak a později i jiné soukromé listiny (postupy, výměnky, testamenty, dlužní, svatební, procesní ajv.).

Poměr šlechty k rustikální půdě počíná se od konce 15. stol. kombinovati, rozhodně měniti i uvolňovati už. Je ostatně nejisto, pokud byly vrchnosti i původ. skutečnými majiteli veškeré půdy selské. V méně obydlených částech Čech (na jihovýchodě), na Moravě (na západě, východě a severu), kde bylo území panovnícké a pak darováno šlechtě, byli páni také původními vlastníky. Ale v končinách úrodnějších a záhy osídlených přijímali na sebe sedláci, t. j. drobní zemané i dvořáci dobrovolný vasalský (manský) poměr k mocné šlechtě, ač bývali druhdy také původními plnými majiteli své plochy. Značnou měrou týče se to právě sedláků »zakoupených«. Tato fakta a úvahy byly podkladem pomenáhlé i veliké pozemkové proměny a reformy koncem 16. věku, u nás nedosti oceněné, jež ve staročeském státě nastala pokrokovým zavedením pozemkových knih. Připouštím, že v některých krajinách byly i některé odchylky a poměry i tendence protilidové; vzdor těmto výminkám však jádro mých tvrzení zůstává i trvá.

9. A pro tento můj názor mluví plně i tyto příklady. Před r. 1592 založil u Č. Krumlova Vilém z Rožmberka nový dvůr hospodářský, zv. právě Nový, a to na místě a půdě někdejší vsi Hluboká Lhotka, ležící sever. od Krumlova, kterou tam (t. j. její statky) vykoupil a sedláky přeložil jinam. Je to týž případ, jako se sedláky na Novohradsku. Při tom se dovídáme tedy i ceny selských (kmetských) statků v jižních Čechách, jež poznáváme ostatně už i v tehdejších knihách pozemkových. Doklady další jsou v Březanových životopisech Viléma a Petra Voka z Rožmberka. Podobný zjev vidíme i na Vimpersku, kde týž Vilém z R. skoupil v druhé půli 16. věku více mlýnů na zavedení průmyslu do hor tamních. Stejně činil i při zakládání rybníků na Třeboňsku atd.

Všecky tyto platy i výkupy za odstoupený rustikál při zřizování panských dvorů, rybníků, ovčínů, obor, cihelen skláren, mlýnů, lázní, dolů i hutí, pivo- i lihovarů, zahrad, hřebčinců, chmelnic, vinic, sanytroven, solnic, valch, vápenic, pil, domů, cest, stok, dehtoven, olejoven atd. — mají veliký význam pro posuzování vývoje vlastnického nároku, podílu a práva na tak z v. rustikál.

Zaplatil-li Vilém a Petr Vok z R. těm sedlákům a mlýnářům na Vimpersku, Krumlovsku, Novohradsku, Třeboňsku a j. v. za jich objekty (jež teprve potom staly se zvlášt dominikálními), značí to, že sám uznával tam na nich jistý majetek a právo rustikální. Není to tedy pouhý dědičný nájem, ale něco více, což má právě i podklad a formu finanční a hospodářskou.

10. Ostatně sám zjev t. zv. verunků (určitých to splátek výročních — obyčejně o Vánocích a před Novým rokem na zámecké kanceláři) v pozemkových knihách vesnických je fakt především hospodářský a finanční (majetkový). A právě na této vnitřní praxi pozemkových knih selských i na této hospodářské finanční základně, nedosti zdůrazněné, založil jsem své další vývody. Tyto obnosy týkaly se ovšem také splátek na povinnosti berní, urbaniální (poddanské dávky), na dluhy sirotčí, do panského důchodu (za různé koupené odtud věci i nájmy — na př. rybolovu ap.), a na jiné dluhy. O soudních lhůtách byly skládány, a to stále, každého roku. To nás však nesmí mýlit, neboť tyto splátky byly pak rozděleny a zanášeny do účtů speciálních (berních, sirotčích, důchodenských a j. v.). Na menších panstvích a na počátku byly arci tyto věci kumulovány; tak nejstarší gruntovní kniha na Protivínsku z r. 1566 je i sirotčí. Přece však gros těchto »verunků« týče se i obnosů a kupních cen za postupy (prodeje, koupě, výměny, od 18. v. pak i dělby) selských živností — tedy vskutku i za půdu (a to kulturní: polí, luk atd.).

* * *

*

Musíme si doznati, že jsme si až posud dosti neuvědomili u nás faktum zřízení pozemkových knih pro naše vesnice; že

jsme toto faktum — ohromné a o sobě skoro jedinečné — dosti neocenili ani si dostatečně nevyložili. Mínil tím totiž dotyčnou praxi, prováděnou ve starých pozemkových knihách, což vyžaduje však jejich podrobné studium, co do hloubky i čísla. Přibližně a průměrně lze říci, že většina těchto pozemkových knih založena byla kolem roku 1600. (Někde, jak uvedeno dříve, již po roce 1550.) Nikde však nenacházíme jasný a úplný — hospodářský, agrární, právní a sociální — doklad přímý i výklad, proč se tak stalo^{7a)} i dělo, a to hromadně. Kdežto o udělení práva odúmrtního (dědického) s připojenou celou agendou sirotčí máme zachovány či zapsány traktáty i listiny, kde je uváděn i celý rozsah toho práva, způsob agendy, odpovědnosti i kontroly (účetní, pokladní a j. v.), jakož i částka peněžní, za niž bylo prodáno: zde u zákupu schází nám skoro všecko, listiny i prodejní obnosy. Patrně se to tedy dělo více méně mlčky (jako by tedy pro vrchnost nezávažně) a většinou zdarma. Nejnápadnější je to mlčení na panstvích rožmberských, jejichž předbělohorská registratura (zvláště z doby as od r. 1590 do r. 1618 — patrně zásluhou jejich archiváře, V. Březana) byla nám dosti podrobně, ba někde a někdy téměř úplně dochována. Tyto pozemkové knihy a jejich praxi u nás definují jakožto zakup, t. j. podle vnitřního provádění přímo jakožto vlastnický nárok a podíl na rustikální kulturní půdě, a to až do výše zaplacených »verunků«. Ve skutečnosti — po stránce hospodářské a finanční — je to více, nežli právní definice neb Erbpacht a Erbzins v Německu. Je to více, nežli dědičné užívání a držení půdy, druhdy náležité pouze šlechtě. Je to i vlastnický nárok a podíl na půdě, skutečné sespolečnění a socialisace druhdy úplně panské půdy u nás, a to především polní a až do výše zaplacených »verunků«. Faktum to veliké. Opakují: Šlechta není už sama majitelem půdy a vrchním lenním pánem, ale i prvním a hlavním věřitelem. K výkladu právnímu (který je od 17. v. velmi konservativní a mluví pouze o »nájmu dědičném«) připojiti nutno jistě i fakta finanční a hospo-

^{7a)} Ukazují tu také k zem. zřízení z r. 1549 a 1564.

dářská v samotné agendě pozemkových knih, jež jsou ve skutečnosti pokrokovější. Vesnické knihy pozemkové, nápodobice a mohouce vůbec nápodobiti pozemkové knihy měst, blíží se jim tímto právně i agendou. A zase zdůrazňují: Právě toliko z toho, co předcházelo u nás přibližně kol r. 1600 obecnému či hojnému zavedení pozemkových knih vesnických, lze si vyložití to pak tak snadné a tak překvapující odloučení rustikálu« od »dominikálu« v katastru Karla VI. kolem r. 1720.

A ještě jeden důkaz a doklad:

Zmínil jsem se o urbářích. Až do r. 1550 je urbář jedinou knihou o těchto věcech, o půdě, činžích atd. Je to základní (trvalý) předpis dávek (peněžitých i naturálních a pracovních) a současně zápis i soupis té půdy v dotyčné vsi a toho panství. K tomu stačil druhdy pouze urbář. Proč? Poněvadž půda až posud pokládána byla, jak patrně, jen om z a p a n s k o u. Urbář sám u nás byl vlastně faktem kompromisním: on zajišťoval trvalou výši dávek zapsáním, neznačí však už též sám »zákup«, ježto na dosavadním běžném více méně poměru nájemném ani ve 14. stol. ničeho nemění. Jakmile se však u nás kol r. 1600 hromadně objevují pozemkové knihy vesnické, značí to, že půda vesnická není už pokládána toliko za panskou, ale jaksi za více méně společnou. Nač by byly jinak o jedné a téže věci byly zavedeny knihy dvě, ba tři, když stačila dříve úplně pouze jedna --? (Tou třetí knihou byly tak zv. rejtovní rejstříky, Gereuterbücher, Mahringsbücher — o nájmech nově vykloučené půdy od 16. věku.) Tato druhá a třetí kniha značí tedy i nový stav, novum právní, vnitřní praksi pak i novum finanční a hospodářské. Urbář trvá však i v 17. století dále, je pak psán se stanoviska, jak již řečeno, z á m k u jen, jsa jednak soupisem a popisem panství, jednak částí (»předpisem«) jeho důchodenského účtu. Pozemková kniha za to zastupovala zájem vsi a zapisovala držbu a majetek sedláků. Již sám i tento zřejmý dualismus či rozdíl, jakož i ta jasná charakteristika a klasifikace obou těch pramenů co do jich různých účelů a zájmů věc tuto nám plně vysvětlí i dostatečně dotvrdí onen hlásaný mnou výklad. Tedy rozdíl mezi knihou pozemkovou a urbářem.

Právní názor byl tu vždy konservativní i nevyslovený, ježto šlechtické kruhy nechtěly samy dokonce to faktum doznati a tím snad i blížící se ztrátu »rustikálu« samy uznati. Ale jsou tu fakta hospodářská a finanční; a ta dostačí.

Důvody, t. j. příčiny toho velikého hromadného jevu pozemkových knih vesnických udal jsem na počátku; byly povahy hospodářské nejvíce, účinky pak byly agrární a sociální. Šlechta, majíc v dlouhém míru po r. 1500 větší žádost blahobytu, potřebu peněz i renaissanční nádhery jižní a západní, toužila i po zvýšení renty z půdy panské. Počala tedy industrialisací, zavádějíc průmysl na svých panstvích, zejména zemědělský — pivovary a j. v., pokračujíc tím na cestě, na níž vstoupila už před r. 1400 (s přerušením husitské epochy). K vůli tomu přejímala i zemědělství, zvláště rostlinnou výrobu do svých rukou. Nové pivovary potřebovaly více ječmene, pšenice a chmele; a na toto zvýšení sedlák nestačil. Musím zdůrazniti, že až do r. 1500 měla šlechta dosti málo hospodářských dvorů, jež nebyly veliké a zabývaly se hlavně produkcí animální.⁸⁾ Toto vynucené zvýšení výroby vegetabilní přejala šlechta do svých rukou. Je to zkrátka onen přechod ze soustavy druhdy více nájemné do soustavy většinou režijní, vlastního podnikání. Vzniká po r. 1550 většina velkých dvorů pro polní hospodářství, jež potřebuje velikého a pevného kmene pracovních sil. Odtud to zvýšení roboty a ta pravá veliká roboty, k vůli níž omezen i volný pohyb vesnického obyvatelstva a zaváděno utužované člověčenství. Jako kompensací za toto vše — za své potřeby hospodářské a sociální zhoršení lidu vesnického — dala mu šlechta dar agrární: hromadný zákup v rozšířeném významu, jak jsem ho již určil. Vykládám tímto současně a přirozeně tři důležité jevy, jež vystupují tu společně a tvoří jeden příčinný svazek. A musil jsem to více méně opakovati, by byl můj výklad tím utvrzen. Hromadné zavádění vesnických knih pozemkových kol roku 1600 značí, že šlechta za ona nová břemena

⁸⁾ Mimo to — t. j. snad i právě proto vidíme v pramenech až kol r. 1500 ještě mnoho lad, pastvin, lesů, hájů, porostlin, křovísk a p.

udělila vesničanům tacite, a více méně zdarma i obecně zákupní právo, a to rozšířené ve smyslu skutečného vlastnického nároku a podílu na půdě posud panské pouze; tedy vlastní šlechtický pokus o jakési sespolečnění (socialisaci) půdy velkostatkové kolem r. 1600. Tato šlechta nestála věru nízko a byla naopak velmi pokroková, názory i energií. V druhé půli 18. věku učinil známý švarcenberský archivář, inženýr a geometr, P. K. Světecký (z Černčic) v Třeboni, návrh na rozprodej (resp. hospodářské rozdělení a sespolečnění) polních ploch švarcenberských panství; tehdy bylo to však předčasné a zamítnuto.

Můj výklad — agrární dar šlechty za sociální zhoršení situace lidu vesnického — je podepírán i tímto: Co pak by býval ten sebevědomý lid, bouřící se i pro porušování pouhých theoretických práv — viz Kubatovu revoluci na Hlubocku po roce 1580 — přijal hromadně a jen tak mlčky ta nová veliká břemena sociální, kdyby nebyl býval dostal za to nějakou náhradu jinou a jinde?

Je z toho řídce o tom všem zaznamenáno. Lid buď svých spisovatelů neměl, či velmi málo; a ti toho málo zapsali a ještě méně se toho zachovalo. Šlechtické a vyšší kruhy pak zúmyslně nerady psaly o těchto koncesích a raději o t o m m l č e l y, bojíce se, aby hlasitým a napsaným doznáním jich neuznaly trvale, právně a se všemi důsledky; ale věc vlastní po stránce hospodářské samy neváhaly zavést. Odtud i to jisté mlčení a vůbec zvláštní charakter dotyčných pramenů o udílení zákupu, o dotyčných částkách, jež byly za to právo složeny, o účelu zřízení knih pozemkových a j. v. Podotýkám ostatně, že práva dědická a zákupní souvisejí aspoň hospodářsky. Ale první předchází a dává sedlákovi do rukou prostředky k zákupu atd. —

* * *

Všecky agrární reformy u nás zůstaly vlastně nedokončeny. Vidíme to na soustavě lánové, kde už v urbářích předhusitských a 15. i 16. století vystupuje mnoho domkářů, podsedků atd., a malá držba o 5, 8, 10 korcích, kterou lze vysvětliti pře-

Nač by pracoval a bojoval, když mu osobně nic nepatří — jaký má zájem na tom, zachovávat i hájiti svědomitě cizí? Ruský »mir« i s »porukou« žil věru příliš dlouho a utvořil opravdu úžasnou devastaci ruské duše a morálky.

Srovnajme s tím u nás stav a události kol r. 1400 a 1600. Vesničan r. 1400, i když odúmrt, plynoucí z lenního svazku, připouštěla dědění v přímé descendenci (dětí, zejména synů), přec jen neměl práva dědického úplně ani možnosti, zachovati všechen majetek úplně a vždy. Také neměl zákupního práva, byl konec konců přec jenom činžovním nájemcem. Ale za spořádané a mírové vlády Karla IV. a Václava IV. měl přec jen zas jistý příjem větší. Ký div, že netoužil povždy všeho toho zachovati a raději to prohýřil, nemaje dosti vlastního zájmu k půdě cizí a jsa stále vysazen nebezpečí, že jednou přijde všecko pánu. I odtud můžeme si vyložit tu hýřivost lidu, na niž stěžuje si tolik současných kazatelů. Bezzemci šli na vojnu snadno. Nedostatek práva vlastnického a dědického působil na lid drtivě zhoubně. Proto udílení vlastnického nároku a dědického práva lidu kol r. 1600 má obrovský a dobrý význam pro lid — i mravní. Agrární reformy 18. věku (i Josefa II.) pokračují pak pouze na oné bázi 16. století a ji doplňují i upravují. I kolem r. 1600 byl dlouhý mír, jakýs blahobyt a větší příjmy. Sedlákovi se tudíž ani hospodářsky nevedlo špatně; a lidí při rostoucí populaci bylo k robotě dosti. Sedlák měl o půdu větší zájem.

Z toho vychází, že se Dénis mýlil a že u nás revolučního antagonismu sociálního nebylo; revoluce selské po r. 1600 byly u nás pro veliké, časté a vůbec rostoucí daně státní. Situace lidu kol r. 1600 byla lepší, nežli kolem r. 1400. Revoluce husitská měla hluboké kořeny a byla nutností, byla by se vždy stala skutkem. Revoluce bělohorská s malými kořeny byla ne-li zbytečná, tedy jistě předčasná a zahraničními štvanicemi (falckými a španělskojesuitskými) vyvolaná.

Soudím, že jsme nedostatek práva vlastnického i dědického a jeho drtivý účinek na náš lid i jeho způsob života, smýšlení a situaci v oněch obou dobách posud nedosti náležitě odhadovali. Sedlák r. 1618 měl přece

jistě větší zájem o půdu a zachování svého majetku; vůbec ku spořivosti. Proto také sua sponte po r. 1618 nešel dobrovolně i rád a hned na vojnu jako r. 1420. A kněží ho r. 1620 nevolali; šlechta toho pak nečinila ani r. 1620 ani r. 1420. Mé názory jsou tedy, jak vidno, diametrálně odchylné, zde však k celku nezbytné.

Sedlák 14. v. nemající práva zákupního ani práva dědického (nemající tedy možnost zůstaviti svůj statek příbuzným, ať bližším, ať vzdálenějším), nemohl žiti spořádaně a spořiti mnoho; měl velmi málo osobního majetku (nechtěl ho, ba ani nemohl) a postrádal též n á l e ž i t é h o zájmu na větším zvýšení produkce i na melioraci půdy. Stál nízko, chudě a nevedlo se mu vzdor všemu příjmu příliš valně. (Viz tuto i Chelčického.)

Církev měla ve 14. st., jak známo, třetinu půdy Čech. Odtud lze si vysvětliti, proč (zvláště na počátku) obrací se hněv Husitů nejvíce proti klášterům.¹¹⁾ Četná ta zemanská šlechta měla tehdy málo půdy; rovněž tak města, rostoucí populací. I odtud lze si vysvětliti, proč drobná šlechta i měšťanstvo hrnou se do řad vojenských a stojí v čele husitských válek. Samy tyto války s jich revolucí mají i hluboký podklad agrární, vnitř odůvodněný. Zvětšily městský velkostatek, stvořily však vlastní šlechtická latifundia místo dřívějších církevních (klášterních, kapitulních a biskupských). Lidu daly sice něco půdy farské, kostelní a klášterní — k doplnění lánů a občin (na počátku — pokud mu ovšem i později zůstala); přerušily však na dlouho zdárný vývoj udělování práva zákupního a dědického. Měly své světlo i stíny, důvody ideové i hmotné — jako vše, všude a vždy. Církev kol r. 1400 dobře chápala, jak víme z literatury (ze současných traktátů a p.) i z fakt (z urbářů), v čem spočívají kořeny bídy lidu, a stála v čele reformního hnutí agrárně-hospodářského, udělujíc právo zákupní i odúmrtí. Bylo však již pozdě; a radikální inteligence nezískala — jako v Rusku Stolypin.

¹¹⁾ Na př. bohatý klášter v Postoloprtech byl r. 1420 tak důkladně zbořen, že ani dnes ještě nebyly nalezeny jeho základy. O jeho majetek rozdělila se tatáž sousední města Louny a Žatec, jichž velkostatek pochází v hlavním z této doby.

Snahy katolicismu, který toužil u nás kol r. 1400 býti lidovým, přejal v 16. v. protestantismus, jehož intelligence (kněží, kazatelé a j. v.) vystupuje hodně demokraticky a národně. Zájímavý je v té příčině úsudek Sixta z Ottersdorfu r. 1547 o sedlácích a měšťanech. Sedlák se zákupem a odúmrťí kol r. 1600 měl větší zájem o půdu, její melioraci a větší produkci, moha při rostoucí potřebě potravin a populaci v dlouhém míru svůj přebytek lépe zpeněžit. Vedlo se mu líp; tím spíše dvořákům, svobodníkům, nápravníkům, svobodným rychtám a j. v. — nehledě arci ku **stoupajícím daním státním**. Ovšem to jakési navyklé dobré bydlo hmotné bylo snad na závadu smýšlení ideálnímu, jež nejednou vyžaduje obětí a strádání dobrovolných i v čas.

I velkostatky té doby hospodaří líp, zejména malé a střední, kde byl možný větší dozor, větší kapitál a malá břemena. Dokladů spousty v účtech. Za to doba předhusitská liší se od předbělohorské svou nevýhodou, poskytujíc lidu mnohem méně práva zákupního a odúmrtního.

Mé názory jsou tedy odchylné o obou těch významných dobách, odůvodněné však i přirozené hospodářsky. Stav sociální a politický vykládám tu zas, jak patrnó, z fakt, a to agrárních, hospodářských a finačních.

Agrárním thebretikům přineslo svědectví Gorkého o Rusku rozhodně neobyčejnou pomoc ohledně významu vlastnictví pro poměry agrární a hospodářské vůbec. A současně doklad, jak veliký čin byl u nás už tehdy — více než před 300 lety — konán.

* * *

Nutno nyní podati ještě některé doklady ze 14. věku atd.:

Panství klášterní, ježto musila živiti mnoho personálů, měla skoro hned od počátku větší režijní hospodářství a více či větší dvory nežli šlechta. Totéž platí — aspoň z části — o panstvích biskupských i kapitulních, a pak korunních, zejména pokud byla blíže Prahy a p. Tyto duchovenské velkostatky dodávaly potraviny nejen do centra země i správy, ale živily též četné kněžstvo, sluhy („braury“ a jiné zřízení), čeládku a chudé. Byla-li čeládka statků a hradů královských vždy čet-

nější, mohla za to šlechta, zvláště na svých panstvích menších a vojensky odlehlejších, omeziti se více co do čeládky a potravin na pouhé naturální dávky od poddaných a nemusila sama tolik obilin vyráběti, takže její režijní hospodářství i dvory byly i mohly býti jednak vůbec malé (menší), bylo jich mnohem méně (než u kléru a krále) před 16. st., a jednak byly zřízeny více na produkci animální, nežli na vegetabilní. Teprve zejména po r. 1550 zařizuje se šlechta více i pro výrobu rostlin, což souvisí zas i s rostoucí populací i vývozem, jednak i s větší industrializací, a to nejen u nás, ale i v Německu atd., na př. co do většího rozšíření zemědělského průmyslu, hornictví, sklárství a všech druhů výroby vůbec. Dokladem pro tato má tvrzení ohledně těchto hospodářských druhů a stupňů doby starší a pak zas kol r. 1550 — jsou jednak předhusitské urbáře Emlerovy (zvláště kláštera hradištského, strahovského i břevnovského), pak oseckého, Sakařův (Týn n. Vlt.), částečně i z 15. st. — na rozdíl od Truhlářova urbáře rožmberského (1374). Šustova Purkrabského účtu panství novohradského (1390) a urbářů 16. i 17. věku. Urbáře jiné (u V. Schmidta, Tadrý atd.) nejsou tak instruktivní. Tento hospodářský stav a pochod byl u nás podkladem fakt i změn sociálních, agrárních a právních, jakož děje se tak všude a vůbec; logicky i fakticky. Soudím, že pragmatickým spojením těchto živlů hospodářských (rozvoj režijního panského zemědělství i zemědělského průmyslu), agrárních (hlad po půdě a její faktické společnosti) i sociálních (rozvoj, resp. vznik té pravé veliké roboty) je teprve plně proveden jejich vlastní výklad a dovozena jejich organická (povinná) souvislost tak, jak ve skutečnosti stávala.

Dokladem pro toto všecko jsou celkové výsledky mých studií starých účtů (pro děj. hospodář.), knih pozemkových, nájemných a urbářů (pro fakta agrární) a účtů, urbářů atd. (pro otázky sociální). Mám k tomu stará badání i v Zemském archivu v Praze a j. v. (ohledně teritorií na různých stranách), zvláště pak jako archivář v archivech švarcenberských (Chýnov atd., Třeboň-Borovany atd., Hluboká, Netolice-Libějice a j. v., jak to uvedeno již na počátku), a to po stránce vývojové i kritiky národohospodářské, v celku a většinou i v detailech.

* * *

Dále je nutno učiniti malý exkurs o pramenech;¹²⁾ o knihách vesnických především. Tyto vznikly a vznikaly nejprve kol r. 1500. (To, co vidíme kol r. 1400, jsou jen ojedinělé náběhy a není dosti jisto,

¹²⁾ Obšírněji o té věci jednáám ve své již zmíněné práci: Příspěvky ke kritice urbářů — účtů atd. (Selský archiv 1921, 1922 atd.) Musím k tomu znovu poukázati.

týče-li se to vedle svobodníků či panských emphyteutů také poddaných sedláků. Urbáře předhusitské nemluví zde zcela jasně i bezpečně. Ale již z nesporného té doby udílení práva zákupního na statcích duchovních poddaným můžeme to ovšem pokládati za velmi pravděpodobné.) Kolem r. 1600 vyskytují se tyto knihy — jak již řečeno — průměrně všeobecněji a téměř (arci s menšími výjimkami) všeobecně u nás. Dokladem toho všeho je náš Zemský archiv a patrimoniální i městské archivy, odkud však tyto knihy k soudům a pak do Prahy všechny odevzdány nebyly.

Jejich vzorem, jak jsem již uvedl, jsou knihy městské a těmto — jak se zdá — zas naše vzácné zemské desky či duchovenské zápisy registrové a soupisy majetku i příjmů (libri fundationum et mortuorum), urbáře panské a p. Tyto vesnické knihy vznikají vedle urbářů, jež podržují i dále svůj starší a původní ráz jakožto panské popisy i soupisy všeho majetku (a to i rustikálního) a jako důchodenské předpisy o příjmech vrchnostenských a j. v. dále. Pozemkové knihy jsou psány též na zámcích, ale značí zřejmě již tehdy nesporné oddělení rustikálu od dominikálu. Je to vůbec původně hned sbírka a soupis především jen o rustikálu (jako druhdy před tím nejstarší urbáře). Jejich původním úkolem jsou zápisy o půdě i držbě vůbec a o jich změnách. Později stávají se snůškou a sbírkou všech právních poměrů, příběhů sedláků, chalupníků, t. j. berních osedlých.

Odtud povstává a mění se také jejich jméno. Třebaže dnes na jich deskách (pokud jsou tyto zachovány¹³⁾ nebo originální) jsou také pozdější názvy, t. j. přídatky a změny, přece v celku možno říci, že jejich původní jméno vztahuje se buď k formě (a k právnímu poměru), či k věci (obsah těch zápisů). Jsou tedy zvány: Registra (jako urbáře), či knihy, a to »urbární«, nebo »purkrechtní«. Hledě k obsahu nazývány pak jsou »gruntovními«. (Toto poslední pojmenování je přece jen v celku něco pozdější, ona dvě první pak trochu starší, původní.) Na statcích městských (na př. Vlašim), na duchovenských (ku př. kostelů v Praze, ve Staré Boleslavi) a na královských (Brandýs n. L. a j. v.) zachovány jsou dále tradice právní a jméno: purkrechtní; a to i později. U šlechty je více užíván název »gruntovní knihy«, a to velmi záhy. Bylo to náhodou, či ze snahy onen nový právní poměr zmenšiti?¹⁴⁾

¹³⁾ Původní desky a názvy nejednou chybí; byly doplňovány v 18. i 19. století, obyčejně však už pod titulem »gruntovní knihy«. Podotýkám pak, že, jsou-li i ta pojmenování pozdější (a nikoli původní i současná), že to nikterak nevedí, ježto vždy přece kniha ta představuje jednak řadu mnoha let, jednak také vývoj a změnu doby.

¹⁴⁾ Kterého jména se více či dříve užívalo, o tom rozhodoval i zvyk (tradice) místa, toho panství, písařů a doby. Tak Mnich. Hra-

Názvy »purkrechtní« či »gruntovní kniha« neznačí snad právní rozdíly; jsou to jen dvě různá jména pro tutéž věc.

Pod emphyteuty na panstvích šlechtických a církevních míněni byli v 18. věku nejčastěji domkáři, kteří měli svůj domek na cizí půdě (vrchnostenské), která jim byla »přepuštěna« do odvolání toliko.

Definice těchto různých právních terminů byla ovšem již dávno a jistě již od 16. věku zpracována, a pak opět zase v 19. století. Ale praxe (hospodářská i právní) byla přece jen jiná nežli norma. Zde vznikalo velice mnoho odstínů a nových forem rozmanitých a kombinací dle držby, práva atd., jež se měnily dle territoria i doby. Proto tato kapitola stále ještě není ukončena.

Na počátku, a to ve století 16. a 17., stačí pro celou ves kniha jedna. Někdy dokonce pro celou rychtu (po vzoru urbářů), tedy pro více vsí. V 18. věku a zejména od druhé jeho polovice rozšiřuje se obsah těchto knih pomalu i na jiná a konečně na veškerá právní jednání osedlých, ač mohla pro to vše býti kniha jedna posud. Jsou tam už nejen »verunky« (t. j. splátky) a postupy (i prodeje) živností, ale též smlouvy výměnkářské, svatební, dědické, trhové, zástavní (půjčkové) i nájemně všeho druhu; dále testamenty, pozůstalosti, inventáře, knihy robotní, židovské, špitální, sirotčí, pamětní, o dělení živností atd. V 18. století jsou to především zápisy pro jednotlivce; na rozdíl od 16. věku hlavně, kdy jsou tam někdy opisy listin i pro celou obec, tak že starší pozemková kniha bývá i diplomatářem, sbírkou listin celé vsi.

K těmto zápisům dávány pak byly i doklady a přílohy: vlastní ty listiny in originali nebo jejich spisy.

Tím, jakož i rozmnožováním obsahu rostl i rozsah a počet těch knih. A tak nastalo detailování jich od 18. století a hlavně po r. 1750; nejvíce dle látky zápisů. Vzorem byly tu však opětovně knihy městské, ba i zemské desky. A tak vedle starých Wahrungsbücher (na Rumbursku ještě r. 1833, Chlum u Třeboně 1773) vidáme tu nyní několik knih pro jednu ves; na př. zvláštní knihy kvitancí, cessí, divisi, kondicí, addicí, praenotací, obligací, kaucí, zástav, půjček, hypoték, inventářů, listin a smluv, emphyteutů, hamfeštů, dědičných prodejí, lén, rustikálu i dominikálu, svatební, dědické, pozůstalosti i testamentů, nájmu různých, špitálů, ba i fundací, sirotků, robot, Židů a j. v.

Pokud vedle těchto stručných poznámek o vzniku i vyvoji vesnických knih pozemkových, nutno promluvit i o ceně a kritice jejich, soudím, že jejich věrohodnost je úplná. Psány sice na zámcích, ale s rázem úředním, a s vědomím i pod kontrolou poddaných; nejvíc při t. zv. soudních rocích kol nového roku; panští úředníci neměli nejmenšího důvodu ani zájmu, by jich nějak falšovali. Tabulární jurisdikce bývala

diště dlouho píše: purkrechtní kniha; kdežto blízké Svijany: gruntovní (1574, 1593).

i na malých statcích, kde byly vyřizovány věci nesporné (t. zv. adeliges Ortsgericht).

Co do ceny je to velevzácný pramen pro dějiny lidu. Někde — v Čechách severních a na menších statcích, kde urbáře ztraceny — za stupují i urbáře a jsou jich i úplnější a lepší i soustavnější. Ani katastr a jiné knihy — na př. starší právní dobrozdání a výklady, nebo účty — se jim nevyrovnají. Listiny mají pak cenu pouze pro dobu starší, kdy není jiných pramenů; mají však tu vadu, že rády se týkají případů jednotlivých. (Soudím ostatně, že listiny bývají často — na úkor jiných pramenů — přečeňovány.) Za to kroniky a různé paměti bývají nejednou zas moc všeobecné. Ač ani těch ani oněch nemožno odmítnouti. Zde jich však nebylo nutno užiti.

V Německu zápisy do knih městských vidíme od 13. věku. U nás pak — soudě z knih dochovaných a z různých archivních značek i poznámek — ne o mnoho později. Brzy po založení a výstavbě města ustavena byla i obec a její representace se svou autonomií, právy i povinnostmi, s městským písařem, jeho agendou a knihami; vše to šlo dle svého určitého časového postupu. Především to byly i zde zápisy o dlužích (zástavách, rentách), o majetku a dědictvích (trhové a svatební smlouvy, testamenty) — vůbec všechny od a před městskou radou vyřizované právní záležitosti; dle chronologického pořadu a v jediné knize z počátku. Teprve později i tuto se oddělily od ostatních věcí a ustavily se jen pro sebe knihy pozemkové v městech. Tak u nás i v Německu atd. Ale tyto po r. 1600 v Německu přišly v úpadek — mimo Hamburk. (K. Birkmeyer: Encyklopaedie der Rechtswissenschaft, Berlín, 1901, str. 315.)

Německo v 16. století ve vsích nemá ještě knih pozemkových. Teprve — nejvíce po r. 1648 — ve mnohých teritoriích Německa bylo nařízeno zřízení skutečných soukromoprávních knih pozemkových — vedle státního berního katastru, který měl veřejnoprávní charakter, a je vedle nich i u nás. Týkal se také soukromého majetku nemovitého. A opět tam zapisovány nejvíce a nejdříve půjčky a různé dlužní záležitosti. Šlo to však jen ponaěhlu a obraz nebyl v nich ani celý, ani spolehlivý, neboť i v Prusku, které válkou třicetiletou tolik netrpělo a spíše získalo, bylo to pouze pomalu prováděno. Tam r. 1693 zatím jen pro města (a to jen pro sídelní, jako Berlín atd.) nařizuje edikt zakládání zvláštních knih dědických a pozemkových; pro hypotekární dluhy a novoaquisice předepsána pak přímo intabulační povinnost. Tento edikt nebyl však tehdy všeobecným zemským zákonem; a i v Berlíně samotném prováděn toliko pomalu. Te-

prve hypoteční a konkursní řád z r. 1722 znovu tam nařizuje zakládání pozemkových knih a intabulační povinnost pro dluhy, a to v celém Prusku. Hypoteční řád z r. 1783 (20./XII.) rovněž jí žádá, a to do jednoho roku; ale kabinetní ordre d. d. 31./X. 1831 ji odstraňuje. Než zákon o novém zakládání knih pozemkových — po našem vzoru — z r. 1872 znovu je nařizuje.

Ve Francii, Lotrinsku, Belgii a západním Švýcarsku byly jen rejstříky transskripční pro změny držby; a rejstříky inskripční pro zadlužení držby. Ale půda, ve vsích a u sedláků registrována i tam až později. A dotyčné rejstříky neměly tam též onen význam jako u nás. Ve Francii a územích dle francouzského práva platí ostatně dnes zásada, že taková smlouva nemusí mít určité pevné soudní formy. Tento vývoj tabulárního práva Evropy západní stal se patrně vlivem recepce práva římského, jež na věci immobilární hledělo jinak, než národní práva střední Evropy.

V Dolních Rakousích spatřujeme v 16. století t. zv. Weisbotenamt, z něhož však teprve později vyvinuly se tam zemské desky. V ostatních zemích rakouských vznikají zemské desky v 18. věku; a ovšem pro šlechtický dominikál. Městský živel zemí alpských povstává (oproti Německu) o něco později, a to vic ve 14. století; s ním arci pak záhy i městská agenda se svými knhami. Tabulární reforma a zvláštní pozemkové knihy vesnické chystají se tam sice (mimo Tyrolsko, Vorarlberg a Dalmacii) už za Leopolda II., ale známý zemskodeskový patent pro Čechy i Moravu a s tím i pro ostatní země rakouské pochodí ze dne 24./IV. 1794. Provis. nařízení minister. spravedl. o věcech tabulárních pro země uherské je d. d. 15./XII. 1855, čís. 222; dále pak je platný dosud zákon pozemkový pro Rakousko i u nás d. d. 25. července 1871, č. 95 ř. z. (dle českého příkladu původně).

I odtud vidíme tedy, že naše staré vesnické knihy pozemkové jsou zjevem — časově, věcně i ve střední Evropě — skoro jedinečným, neboť byly zapisovány do nich právní věci povahy i osobní i věcné, a to netoliko dluhy, renty, práva, břemena a jich výplaty, držba a majetek, ale i servituty, a to jednotlivců i celých obcí. Naše tabulární právo — nejen zemské desky, ale i pozemkové knihy vesnické — je tudíž něco velmi vzácného, jak patrně.

Mluvíti u nás přesně o vzniku těchto knih pozemkových je rozhodně bezpředmětné. Fakticky vidíme — se stanoviska archivního a kancelářského — že nevznikaly najednou, ale postupně, a dobrovolně; t. j. nikoli cestou nařizovací. Král mohl něco takového naříditi závazně pouze pro panství královská. Sněmovní snesení platila pak jen pro přítomné, kteří se tím jaksi zavazovali k tomu.

Tímto míním arci věci povahy soukromoprávní; především půdu. Na své allodiální půdě byl každý králem. Jen odtud pak plyne stará

zrámá zásada: cuius regio, eius religio. A doplnil bych: eius lex. Právě proto ony knihy vznikají u nás postupně i dobrovolně a tudy v takové eminentně soukromé záležitosti, jako bylo vlastnictví zpupné půdy, nějakého obecně platného i závazného nařízení (jako na př. dnes) není. Vždyť i v jediné vsi bývalo více vrchnosti a tudíž i více administráčních a soudních kompetencí (jurisdikcí) — třeba krále, kláštera, či jiného duchovenstva, města, více šlechticů — a ty měly opět své různé exempce, nebo stupně (odstíny) a kombinace. Mně arci více musilo běžeti o význam (smysl) a cenu, o kritiku i o věcný vznik a vývoj knih pozemkových. Pokud »Majestas Carolina« Karla IV. (1348) mluví o knihách pozemkových (jakožto dávném zřízení), míní tím jen naše staré zemské desky (od 13. v.). Tyto byly asi až do r. 1650 souborem zápisů držby (svobodné), soudních (procesních) i státních, po té pak omezují se pouze na držbu soukromou jakožto vlastní soubor tabulární.

Exkurs literární:

K literatuře nutno připojiti: A. Randa: Přehled vzniku a vývinu desk čili knih veřejných, hlavně v Čechách a na Moravě (Praha, 1870); dále téhož Právo vlastnické (1871, 5. vyd. r. 1900, Praha); Das Eigentumsrecht nach öst. Rechte (1884, 1893), jakož i Der Besitz nach öst. Rechte (1865, Lipsko), podle něhož Držba dle rak. práva (Praha, 1890 a 1896) od H. Šikla. V první tuto uvedené knize zabýval se Randa arci více našimi velikolepými zemskými deskami, dokazuje, že hlavní formy i zásady rakouského tabulárního zřízení měly základ již ve starodávných českých deskách zemských a vývoj rak. práva knihovního že tkví, spočívá i vyšel z nich nejvíce. Že zvěcnělý prof. JUDr. Stupecký zabýval se před smrtí dosti dlouho zvláště vývojem našich pozemkových knih, již jsem řekl. Některé poznámky o pozemkových knihách atd. viz i u Ulbricha-Mischlera. (D. öst. Staatswörterbuch, 1897, 1906) a v Handwörterbuch d. Staatswissenschaften (Conrad-Elster-Lexis-Löning, Jena, 1910); tu nejvíc arci o Německu a o přítomnosti; toliko známý prof. K. Lamprecht a Wittich píší i o dějinách držby a p. Stejně Jul. Bachem (Staatslexikon, 1909, Freib. in d. Breisgau).

Naše nová literatura zabývala se přirozeně též pozemkovými knihami; ač nemnoho a ovšem na základě Randy. A o jich historii, o jejich vzniku, vývoji, charakteru, kritice a ceně teprve málo; na př. i ty právní slovníky, příručky, i Riegrův a Ottův Naučný Slovník (1899) atd.

Údaje ve Všeobecném slovníku právním (str. 49) Dra Fr. X. Veselého (1897) jsou samozřejmě netoliko velmi stručné, ale i nesprávné pro naši otázku vesnických knih pozemkových; nelze s nimi souhlasiti, neboť nerozeznávají jasně mezi deskami zemskými, knihami městskými

a pozemkovými pro vsi. Stejně málo i nejasně Ottův slovník naučný (1899) o jich minulosti.

Staatswörterbuch Mischler-Ulbrich (1906) mluví sice o této věci správněji, ale také dosti nerozeznává (na př. mezi vsi a městem) a je ovšem velmi stručný. Rovněž nelze u nás mluvití později o »soustavě tří knih«; bylo jich i více. Zde (str. 585) setkáváme se též se širší literaturou (Mascher, Maasburg; Randa, Haan, Exner, Burckhard, Bartsch a j. v.).

Bibliografie Zíbrtova a ČČH. všimají si samozřejmě i zemských desk a knih městských i pozemkových. Ale literatura této poslední otázky je, jak z kritické revue vychází, dosti chudá. Větší samostatnou, kritickou i souvislou práci o vesnických knihách pozemkových v minulosti nutno teprve napsati.

Ke starší literatuře u nás o pozemkových knihách (circa 1750—1850), jež nabývá tímto také poněkud povahy pramenové, dlužno poznamenati, že vznikla na základě původní praxe patrimoniálních úřadů a psána byla též jako příručky pro tyto úřady; teprve později (po r. 1750) přistupují zde též státní regulativy a normy. Jmenuji tu ze starší literatury: Handbuch für Richter, Advokaten, Beamte etc. (1787, 1 svazek); J. Edl. v. Zimmerl (k. k. Rath): Handbuch für Richter, Advokaten etc. (4. vyd., 1816, 3 svaz.); K. Hofmann: Kurze Einleit. in d. Verlassabhandl. pflege (1792, 1 sv.); Andr. Haidinger: D. Selbstadvokat (1853, 6. vyd., 1. sv.); knihy Jos. Hasnera, L. Stöhra, Dom. Kosteckého, Ond. Weixelbauma, či Manipul bei d. Apell. ger. in Röh. (1783) nic tu neobsahují. Dále zajímavá učebnice ze švarcensbergské Hospod. školy pro úředníky v Č. Krumlově z let 1837—1842: Wirtschaftsamtliche Geschäftskunde (Al. Landfrass v J. Hradci, 11 svazků); 4. sv. o soudním úřadě (107 str. o 7 kap. a 258 paragrafech.) Tato soukromá švarcensbergská učebnice onoho hospodářského učiliště představuje nám staré tradice a takřka kodifikaci zásad dávné i nepřetržité administrace patrimoniální.

Riegrův Slovník naučný po r. 1860 nabývá již skoro povahy pramenové.

Ke starším zákoníkům připočítávám mimo Obnovené zřízení zemské Ferdin. II. (10./V. 1627, dopln. 1796, Prag), Všeobecná práva městská (1787, Vídeň), Vollständ. deutsche Stadtrechte v. Böhm. und Mähr. (1721) a Grana veter. et novae legis Bohem. (1739) — ještě tyto sbírky:

R. F. v. Weingarten: Codex Ferd. Leop. Jos. Carolinus (1720); Theresian. Gesetzbuch 1740—1780 (1789); Chronolog. Auszüge d. Verordnungen 1766—1780 (1784); Fr. Kröhni, Auszug d. politisch. Gesetze u. Verordn. 1720—1781 (1782); Justitz-gesetzsammlung 1780—1834 (14 svazků); pak známé sbírky od Rotha (1780—1789, a 1790—1800, 13 svaz.), W. Güttera (1800—1815, 1817), od J. N. Seppa (1348—1820), Kanky

(1819—1826), Blaska (1817—1819), Kropatschka (1790—1792, 1792—1807, 5 a 24 svazků), Zalabáka a j. v.; Samml. d. Verordn. u. Circular. 1784—1786; Provinc. Gesetzsamml. im K. Böhm. 1819—1834 (18 svazků); Engelmayer (Untertansverfass. im K. Böhm., 1830, 2 svaz.) atd.

Ohledně pramenů a literatury dodávám tedy sumárně toto:

Seznamy vsí osvobozených či neosvobozených od odúmrti lze nalézt v přílohách trhových smluv toho kterého panství (na př. kolem r. 1650) v deskách zemských atd. Někdy i s dotýcnými listinami. Odúmrtní právo tvořilo, jak známo, příjmovou rubriku panství, která musila býtí tudíž detailně ciferně vyčtena a ku přílohám smlouvy připojena, aby odhad kupní ceny dominia mohl býtí celý a náležitě doložen.

O vsích (a statcích) se zákupním právem lze najítí někdy doklady i v pozemkových knihách (po případě, ač zřídka, i v příslušných listinách mezi přílohami); úplně zakoupené statky jsou v »libri libertinorum« u kr. fiskál úřadu.

Že ku pramenům (edicím) patří tu zvláště »Archiv Český« (vůbec, na př. sv. XXII.—XXVI., XXIX. atd.), podáváje doklady ze stol. 14., 15., 16., ba i 17. a 18., je již řečeno. Také A. Sedláček ve svých »Hradech a zámcích« uvádí některé zmínky z různých stran země.

Co do literatury ještě: K. Krofta ve své knize »Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě« (Praha, 1919), J. Kapras (Právní děj. zemí kor. čes., II. 1913), J. Gruber (Agr. zřízení, 1914), K. Kadlec (O podd. a rob., 1899), a K. Grünberg (D. Bauernbefreiung und Ablös. d. gutsherrl.bäuerl. Verh. in Böhm., Mähr. u. Schles., 2. sv., 1893—4), atd. podávají mnoho z dotýcné literatury.

* * *

S názvem »Kniha purkrechtní« nebo »Registra purkrechtní« setkáváme se ještě na četných panstvích jiných mimo Protivín. Jmenují zde jen tyto velkostatky či obce: Tak na př. »Kniha purkrechtní vsí Dušník, Hostouně, Klenče, Kšel, Pod Babou, Přistoupimi, Veltěže, Vepřku, Zlonína, Znojetic.« (Z r. 1594 do r. 1604. Na konci s rejstříkem, fol. 223. Archiv kapit. hradčan., cod. CXIII., č. 240, v Podlahově katalogu str. 238—242.) Zmíněny dále i v poddan. řádu 18 vsí kláštera do ksanského mezi Ohří a Labem (s. d., mezi r. 1602 až 1618), kde se při výročním soudu (který zove Kalousek ad 1664 i »purkrechtním«) zapisovaly statky poddanské, zjišťovaly hypotek. pohledávky, intabulovaly splátky a kvitance. Krišt. Fischer ve své Knize hospodářské (1679), uváděje řízení a řád výročního soudu pro poddané, mluví sice o intabulacích do pozeníkových knih (libri fundorum). Ale Ferdinand III. r. 1650 zve je purkrechtními (na statcích nejv. purkrab. Praž.). Též J. Dobřenský z Dobřenic ve své Knize o hospodářství panském i o řízení poddaných (ad 1550) jmenuje »registra purkrechtní« (Kom., čl. 15.). Instrukce frýdlandská z r. 1628 taktéž.

Zato J. Brtvín z Ploškovice ve svém návodu úředníkům panským o správě lidu poddaného (1540) zve tato registra »gruntovními« ale při téže příležitosti, při držání zinních schůzí a soudů výročních; rovněž M. Mik. Černobýl r. 1540 (1587) ve své knize »Hospodář«. Dále lze uvést na př. i tyto velkostatky a vsi: Konopiště u Benešova (Nerůvčí 1598, 1604), Kosmonosy—Skášov (1668, 1683 a 1692), Stará Boleslav (1635), známá obec Čistá (1745), o níž se zmiňoval i Palacký a J. Kalousek zvláště (Listiny a zápisy Bělské o věcech měst. i sedls. 1345 až 1708) v Král. čes. spol. nauk 1893; dále Březinky u Bělé (1745), Březno (1625, 1658), Dub Český—Hodkovice (1585, 1588, 1693, 1739, 1753) město Habry (1613); panství Vilémov (1575, 1595), Křesetice na Kutnohorsku (1604, 1609, 1620, 1636), Polná (1723), Mnichovo Hradiště (Valečov, Bakov atd.: 1561, 1567, 1574, 1583, 1588, 1613, 1644, 1677, 1695, 1714, 1733, 1734, 1736, 1755, 1780, vůbec velmi často, a to i v 18. věku ještě; Pečky (1725/6), Kácov (1724), Ledec (1680), Milevsko (1580), Potštýn (1690), Týniště nad Orlicí (1651, 1670, 1698/9, 1719), Sadová (1629), Řečice Červená (1722, 1728, 1742), Neustupov u Votic (1730), Cerekev Horní (u Počátek, 1611), Rohozec Hrubý (1648), Ctiboř (ves města Vlašim, 1687), velkostatek města Pelhřimova (1703, 1763, 1765, 1768 1776 a 1778), Kostelec nad Orlicí (1699), Borohrádek (1690, 1701) a Doudleby (1711), Hořovice (1630, 1655, 1741), Hořetice u Žatce (1556), Terešov u Zbirova (1727, 1757 a 1765), Střekov (1606) a j. v.

Hořetice (u Žatce) mají též zápisy o domkářích (1556), rovněž Hrubá Skála u Turnova má i baráčnickou knihu (1747); Vosek (u Strakonice) má gruntovní knihu (1713), ale přichází též se jménem »urbář« (1685, pak z r. 1679 a 1714); Chcebus (u Štětí) má »knihu úbarní záduší sv. Vojtěcha« (v Praze — z r. 1691); Kladruby: kniha zápisů (nebo gruntovní, 1574); Liběchov (1652); Zbirov (Mýto, Řešohlavy Prašný Újezd, Zvíkovec — 1655, 1730, 1777) užívá nejvíce jména »gruntovní kniha«, ač i »purkrechtní«. Velkostatek města Čáslavi má knihu hamfeštní a emphyteutů (1674); panství Sedlec na Čáslavsku má též knihy emphyteutů (1563, 1709, 1713).

Se jmény »knihy gruntovní« či »purkrechtní« setkáváme se někdy i promiscue: město Vlašim má pro knihu svou vsi Ctiboř ještě roku 1687 název starší; knihy jiných vesnic tamže zvány »gruntovními«. Kniha městyse Potštýn r. 1690 jmenuje se »purkrechtní«; ale knihy vsí na témže panství nazývány r. 1796 »gruntovními«. Právě tak Rataje (na Vlašimsku), kdežto kniha sousedního Kácova má název starší. Za to Rychmburk má jen »knihu obcí« (1731) a »knihu rychty« (1695); Vysoký Chlumecký: gruntovní registra (1706). — V území Sedlčanska převládá vůbec »gruntovní kniha« (Petrovice 1679, Kosová Hora 1738/9). Má-li Hrubá Skála i knihu baráčnickou, vidíme na Mladovožicku knihu familiantů (1786), ba dokonce krčem, mlýnů a p. (1729, 1732, 1820). Totéž panství (na př. Sázava) má zvláštní gruntovní knihu nejen pro rustikál, ale i pro dominikál atp. Názvů »Knihy (Registra) gruntovní« a »purkrechtní« užívá se tedy, jak vůbec vidno, promi-

scue¹⁵⁾ a připojují se, t. j. jsou současně důkazem udělování práva purkrechtního v oné periodě hromadně.

Tato stručná data o vývoji pozemkových knih k našemu účelu zajisté postačí. Podotýkám jen tolik, že co do formy i znění vidíme v hlavním v 16., 17. i 18. století stále totéž: intabulace trhů (list A/ dnes), dluhů břemen (dnes list C), splátek atd., při výročních soudech nad poddanými. (Také se setkáváme s názvem »knihy zápisné«, na příklad už r. 1404, ovšem u města Prahy). Patrimoniální agenda tabulární záhy a rychle se vyvíjí. Patrně vlivem a po vzoru církve a měst; u Brtvína a Dobřenského (1540—1550) setkáváme se skoro se stejnými pravidly a pokroky jako u Kr. Fischera (1679) na př. i co do zmírnění výminek. V instrukci frydlantské z r. 1628 vidíme zřejmě totožnost knih gruntovních a purkrechtních. Že udělení odúmrtí nesouvisí s knihou gruntovní, patrně na Kladrubsku, kde knihy pozemkové založeny r. 1562 a 1563 a 1567 (obnoveny r. 1627 pro vsi Milív a Tynochody), odúmrtí udělena však teprve r. 1628. Toto zřízení pozemkových knih nelze vyložit jenom z administrační potřeby,¹⁶⁾ především je to přece doznání existence zákupního (emphyteutického, purkrechtního) práva na území kláštera Kladrubského před r. 1562. (Psáno vždy česky — jakožto důkaz, že Kladrubsko i v r. 1628 bylo ještě více české.)

Zvláště též z Brtvína (1540) potvrzuje se mé hořejší tvrzení o poněkud širší existenci knih pozemkových (purkrechtních) pro vsi již kolem r. 1500, nemluvě o jich starším vzniku (kol r. 1400). Ale tyto knihy objevují se arci tam, kde byl zákup (purkrecht) proveden. Doklad podává právě onen klášter kladrubský s oněmi svými pozemkovými knihami (z r. 1562, 1563 a 1567), který po příkladu německé kolonizace z blízkého pohraničí záhy zaváděl na svém území zákup. A tam tedy lid měl dosti záhy nějaká práva a peníze na té rustikální půdě; pouhý důvod pořádku, evidence (registrování písemného) a za-

¹⁵⁾ Vidíme to na př. i ve Zřízení Jiřího z Valdštejna pro jeho poddané na panství Hostinné a Miletín r. 1566; rovněž u Griespeka Fl. r. 1588 pro Nelahozevy a r. 1603 pro panství komorní. Artykule Viléma z Rožmberka (ad 1580) jmenuje knihy trhové (t. j. »kruntovní«) a sirotčí, jež arci souvisejí spolu dohromady. Knihy gruntovní uvádí a má r. 1603 i klášter Strahovský, r. 1638 řád Jaroslava z Martinic, řád A. Thrauna pro Chroustovice z r. 1644, soudní řád M. z Valdštejna 1651—1654, pro komorní panství po r. 1651, u hraběte A. z Valdštejna z r. 1689, u Černínů z r. 1695. Také robotní patent z r. 1680 mluví o **g r u n t o v n í c h** knihách, kterýžto název, jak znovu patrně, později ovládá, a to na konci úplně, tak že starší jméno »purkrechtní« v 19. v. docela mizí a stalo se nám v tomto vztahu a starším smyslu skoro plně neznámým.

¹⁶⁾ By se zabránilo všelikým sporům, zbytečné práci a různé nespravedlnosti.

jištění pohledávek by nestačil, kdyby nebyli měli poddaní už nějaká starší práva a pohledávky.

V pohraničí, kam přicházeli cizí osadníci (obyčejně trochu zámožnější), vidíme spíše plné purkrechtní právo i s (větším, menším) zákupem půdy, nežli uvnitř země u domácích chudších Slovanů, kde purkrecht nebyl proveden úplně;¹⁷⁾ dokladem jsou už předhusitské urbáře.

Všecka tato data (na př. u Brtvína z r. 1540 a u Dobřenského z r. 1550), jakož i onen poddan. řád doksanského kláštera (1602—1618, kde o intabulacích do knih pozemkových dí se »jakož za právo jest a obyčej starý ukazuje«) vedly by k mínění, že už kol r. 1500 nutno počítati s trvalou existencí pozemkových knih; t. j. dále, že tyto, pokud byly, přešly dobu husitskou a v 15. věku (zejména po r. 1450) byly něco rozhojněny, tedy i známy. Vše to ale přece dosud jenom sporadicky. Než právě hromadné ono zřizování a objevování se vesnických knih pozemkových¹⁸⁾ víže se u nás průměrně k r. 1600.

Otázku vývoje poddanského práva agrárního a tabulárního (pozemkových knih vesnických) nutno přirozeně řešiti současně s vývojem práva vlastnického a dědického (zákupního a odúmrtního) u lidu. Tento dodatek, jakož i literárně polemická kritika ukázaly se nezbytnými.

Šlechta od počátku až do konce (r. 1848) prohlašovala rustikální půdu za svůj vrchní majetek. Tak si vykládala právo purkrechtní¹⁹⁾ (zákupní) a výklad ten byl též od státu až do r. 1848 uznáván. Někdy a později šla i dále a pokládala též celý statek poddanský za svůj. Činila tak od první všeobecné berně ze jmění (nemovitého i movitého) v r. 1517, 1522, 1524 a 1526 a v době

¹⁷⁾ T. j. původně bez zá kupu půdy toliko dědičný nájem s lánovou soustavou.

¹⁸⁾ List B (tak jako je to nyní po r. 1870) tam detailně nebyl; řečeno nejvýš »lán, půl lánu« (jakožto výměra statku selského). Detaily byly buď v katastru (fakticky teprve za Josefa II., méně za Mar. Terzie a Karla VI.); něco udáno též v urbářích nebo v přiložených listinách a později. Obyčejně bráno en bloc; spolehli se na stav venku a na hraniční znamení. Také přehled položek a výmazů a vůbec dělení látky bylo nejasné. Zato podstata listu A a C je hned od počátku buď ve stručném záznamu a výtahu či v přiložené listině (orig. nebo opis).

¹⁹⁾ Že registra purkrechtní existovala u Rožmberků už r. 1418 a u církve ještě spíše (před r. 1400), bylo už zmíněno.

habsburské od r. 1526 a od 1567 — trvale. Ona odváděla daně z rustikálu jménem poddaných (napřed dle odhadu přibližného, později dle *fassi*). Daně ty platil sice lid (a více nežli šlechta z dominikálu), ona však jen sama podávala *fasse* za lid i jeho jménem. Vše to však se dělo právě pouze jménem jejího vrchního vlastnictví k půdě rustikální a hlavně odtud lze si vysvětliti fakt, že lid neměl politického práva zastoupení i moci, ale toliko šlechta. A tak i zde vidíme, že zdrojem práv a moci byl majetek.

Ohledně vývoje purkrechtního²⁰⁾ práva u nás jsou všichni badatelé svorní v úsudku o provedené jednotnosti úpravy našich vsí už před r. 1400; dokladem toho jsou předhusitské urbáře (Deset urbářů u Emlera, Truhlářův, Rožmberský urbář a p.), listiny, účty i jiné zprávy. Především je to trvalý a více méně dědičný nájem rustikální půdy a pevné písemné stanovení povinností a práv (hamfešt); a pak lánová²¹⁾ soustava, jež je sice akcí samostatnou, přece však jde s sebou. Toto vše bylo tedy dáno více méně obecně.

Záкупní právo má u nás nesporně několik částí a stupňů: 1. Lánová soustava (příděl a lánová úprava pro normální rodinu formou soběstačné dostatečné plochy); 2. hamfešt (písemné smlouení jirsko-havelské činže a dávek naturálních); 3. dědičný nájem; 4. větší menší záкуп (jakožto vlastnický nárok a podíl na rustikálu); 5. samospráva dosti rozsáhlá; 6. někdy i dědičná rychta; 7. odúmrt.

Z těchto 7 částí jsou pravidlem jen dvě výše zmíněné (hamfešt a dědičný nájem); lánová forma (a příděl) někdy schází — neupravena, neprovedena někde a zvláště později. Záкуп, samospráva a rychta (dědičná) udělovány pak jen někdy; když se

²⁰⁾ Uívám tu slova »hamfešt« i pro dobu starší, ačkoli je to termin spíše v 16. století obvyklejší. Slovem »hamfešt« — zápis — naznačuji písemné stanovení pevných povinností i práv, čehož vždy před tím nebylo: jirsko-havelské činže, slepic, vajec a jiných peněžních i naturálních dávek.

²¹⁾ O smyslu a vzniku lánové soustavy psal jsem v onom svém článku v Selkém Archivě 1923 (Mapy a plány). U nás vznik slova »lán« vysvětluji na Liberecku a Jablonecku, kde se až posud e přehlasuje v a; tedy das Lehen = Lahn. Přineseno sem ze západu od klášterů.

totiž za ně zaplatilo. Purkrechtní právo nebývalo prováděno celé (ani ve 14. věku). Některé vsi i jednotlivci (»dvoráci« pak), zejména v úrodnějších i bohatších částech země — ve středu a v severní půli Čech, na Hané atd. — noví cizí kolonisté²²⁾ (Němci) v pohraničí, na Lanškrounsku a j. v., na severní i jižní Moravě a na Krnovsku přinášeli s sebou trochu peněz a tak mohli složit něco i na vlastní nákup (podíl) a někdy získali i všechny části purkrechtního práva — dle své úplaty pánu půdy. Ze 14. a 15. století máme dochováno poměrně dosti takových purkrechtních privileji a listin²³⁾ (prodejových smluv); pro celé vsi a častěji pro jednotlivce. (Někdy a později bývalo toto právo za úplatu zas ještě o některé části — ku př. o vlastní nákup — rozšiřováno a doplňováno.) Pokud se týče samosprávy Němců, je nesporně věcí pozoruhodnou pro demokracii, vzdor tomu nepokládám ji však za něco tak stkvělého i sladkého. Kde totiž sedláci složili více na nákup, tam byli i dosti svobodní. Kde však složil peníze za ně více méně podnikatel, »locator« (později často jejich dědičný rychtář s velkým svobodným statkem, s velkými právy, svobodami i příjmy ze soudních tax i pokut): tam byl on jejich přímým věřitelem i (druhým) pánem — ještě mimo vlastní vrchnost.

Na to stáří — ze 14. a 15. v. — je těchto purkrechtních listin poměrně dosti zachováno, ač přece nikoli tolik, jak by to předpokládala jejich důležitost. Z toho lze tedy vysuzovati, že skutečného zákupu rustikální půdy bylo v té starší době — aspoň v českém a penězně chudším kraji — dosti poměrně málo.

Uvedl-li jsem, že stavové jménem svého vrchního vlastnictví nad rustikálem podávali za lid berní fasse, odváděli jeho daně a požívali samojedini politických práv, musím dodat, že z téhož majetkového důvodu vrchnosti vykonávaly velmi záhy a zejména

²²⁾ Viz J. Lippert (Socialgesch. Böhm., 1898), Codex diplomat. Moraviae, Cod. diplomat. Silesiae. A. Meitzen a j. v. Stopy též na Horšovotýnsku 1525 a r. 1550 u kláštera Pivoň (Arch. Čes. XXII.) atd. Z literatury ještě uvádím: Šusta (Dvě knihy čes. dějin, 1922) Vacek (Soc. děj.), u Brandla (l. c.), hojný materiál pak u A. Sedláčka (zejména: Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách, Praha, 1923).

²³⁾ Ze 16. a 17. v. je však — s podivem! — o tom listin, tedy dokladů přímých, tak málo, knihy purkrechtní však jsou.

od 16. století dozor na (dobré i špatné) hospodaření poddaných: anižovaly jim prodeje dobytka, sýra, píce atd., vystupovaly proti vývozu a drahotě, pečovaly o tržní dozor nad cenami i potravinami, jich jakostí i váhou. Zde vystupovaly i jménem patrimoniální ochrany ostatních (což bylo včasné) a prováděly (vyšší) ochranářskou politiku obchodní, což je nyní úkolem státu.

Poměry před Bílou Horou (1620) a po Bílé Hoře se co do vývoje práva agrárního, resp. zákupního a odúmrtního (vlastnického a dědického) převelice od sebe odlišují.

Před Bílou Horou, jak jsem uvedl, byl lidu zákup (vlastnický nárok a podíl) na rustikál od pánů hromadně udělován, a to za práci (potřebnou jim tehdy více nežli peníze) a více méně tacite. Peníze (dostí vysoké paušály) skládány nebyly, ježto páni pro své rybníky a dvory potřebovaly více robotu. Dověděním všeho toho jsou staré pozemkové knihy. Počet zakoupených převelice vzrostl.

P o B í l é H o ř e, ve století 17. a 18.^{23a}) (1620—1650—1680—1713—1717—1738—1770), poměry lidu, jak obecně uznáváno, se oproti době předbělohorské velice zhoršují. Jak to bylo se zákupem? Je jisto, že počet zakoupených klesá a počet n e z a k o u p e n ý c h r o s t e; zvláště za Marie Terezie. Jak srovnati zejména toto poslední faktum s mým tvrzením, že do r. 1620 byl zákup rustikálu tak hromadně a hojně lidu od pánů udělován? Po stránce právní patrimoniální archivy 17. a 18. v., jak již jsem řekl, málo mluví o zakoupených, hlavně však a skoro výhradně jen o n á j m u dědičném a úroku dědičném («Erbpacht» a «Erbgrundzins»). V tom můžeme logicky viděti zhoršení právní situace lidu, jehož starší (v 16. st.), za robotu mu daný vlastnický nárok a podíl na rustikál, zámeck nerad viděl a snažil se usilovně co do čísla i jakosti zmenšiti, robotu zvýšenou však lidu ponechával, ba ještě zvětšoval. Jménem čeho zmenšoval zámeck právní postavení lidu? Jménem lenního práva, dle něhož vrchní lenní pán mohl nějakou starší «milost» (od jeho předchůdců udělenou) uznati i neuznati, t. j. zrušiti, zmenšiti i zvětšiti. Tak se hledělo po r. 1620 na dřívější hromadný zákup. (Bylo však milostí

^{23a}) Příslušnou knihu Kroftovu (s hojnou literaturou) a Grünbergovu uvádím celou jinde.

to, zač dával lid svou práci vrchnosti, která ji ještě zvětšovala po té?) Jak se to dělo, že po roce 1620 mohl zas počet zakoupených klesati a nezakoupených růsti? Za války i po válce třicetileté lid své zpustošené a pohořelé statky, velikou robotou k tomu obtížené, hromadně opouštěl («sběhnul»), utekl pryč a dával se někdy i mezi »Petrovské«. Na odúmrti ukazují, jak ji vrchnosti v 17. a 18. věku dost řídce uděluji a již danou jak všemožnými klauzulemi, podmínkami i výminkami zůžují. Ještě hůře bylo se zákupem. Poddaní ohledně svého nároku vlastnického a dědičského (odúmrti) omezování jménem trestu za neposlušnost a buřičství (selské vzpoury těch dob), začož statky jednotlivcům prohlašovány za nezakoupené, ba dominikální; úplně či částečně.

Stačily k tomu i dva zcela jednoduché prostředky: výklad odúmrti a panské subvence stavivem (dřívím panským) i osivem. Rustikální i zakoupený statek, byl-li opuštěn a zpustlý, mohl býti od panství prohlášen za jeho odúmrt, bez ohledu na to, kolik práv i majetku tam poddaný měl; »sběhnutí« bylo zločinem, který byl velmi trestán. Dejme tomu, že se zase vrátil hospodář, či jeho děti a příbuzní. Nehodil-li se ten statek k dominikálu, byl jim opět vydán a vlastně s ochotou, ježto přibylí vítání noví poplatníci i pracovníci. Byl-li však vrácen v plném rozsahu plochy, práv a nároků peněžních? A nebyla-li stará robota ještě zvýšena pokutou za sběhnutí? Zákupní nároky i sumy mohly býti omezovány i rušeny. Stejně bylo s odúmrtí. Hodil-li se statek celý či částečně k panskému dvoru, rybníku, lesu a vůbec podniku, mohl býti připojen k dominikálu²⁴⁾ v patrimoniálních archivech 17. a 18. věku máme pro to technické termíny: Einziehung, Einbeziehung — úplně nebo částečně za úplatu, či vrácení selských peněz, nebo i beze všeho. Vedle toho byla pak ještě přímá odsada (Abstiftung).

Po třicetileté válce bylo množství spálených statků. Nastoupivší hospodář neměl staviva (obyčejně dříví), neměl osiva, tím méně dobytka. Zakoupený dle pravidla²⁵⁾ měl se starati sám o své stavivo, osivo i fundus instructus, živý i mrtvý; nezakoupenému

²⁴⁾ Viz o tom i u Krofity l. c. str. 191, 192 a 194.

²⁵⁾ Tento poměr uznáván byl ještě v r. 1838.

a dominikalistovi pečovala o to a pomáhala v tom vrchnost poskytnutím dříví ze svých lesů, semene a dobytka ze dvorů. Musil-li tudíž chudý zakoupený požádati panství o pomoc i úvěr, mohlo ono odvetou jeho zákupní nároky a sumy omeziti i rušiti a prohlásiti třeba jeho budovy a stavební plochy za dominikální. Bylo tu zkrátka přemnoho cest, jak poddanské právo i jmění umenšovati — a vlastně formou dovolenou, legální. Uvážíme-li pak, jaké veliké množství statků zpustlých, pohořelých a vůbec opuštěných (bez hospodáře) nalézáme ku př. v berní roli z roku 1654, pochopíme, jak četné tu byly možnosti, aby zákupní právo bylo poddaným úženo i rušeno. Záleželo tu pouze na dobré či zlé vůli zámku; a dovolání nebylo. Číslo nezakoupených tedy vzrůstalo. K tomu musíme pak ještě připojiti, že do vsí později přibývali i noví obyvatelé, ať domácí, ať přespolní. I těmi počet nezakoupených a dominikalistů v 18. st o l. stále více stoupal. Za to změnami po r. 1648 (resp. už po r. 1620) — vlivem válek i selských revolucí — mizelo obyvatelstvo vůbec, uvolněn a volným se stával i rustikál; jak, již jsem udal. Klesalo tedy i číslo zakoupených, t. j. aspoň část jich nároků a kapitálů zákupních zmenšena. Všecky vsi také neměly v 17. v. práva zákupního. A ve vsích zas nikoli všichni usedlí, již nebyli zapsáni v knihách pozemkových, jak to dosvědčují panské seznamy sirotků a poddaných (t. zv. Mannschaftsbücher). Právili se tudíž r. 1757, že sotva 4% rustikálu přišla v Čechách do rukou panských, je to číslo malé a pochybné, jež podává se ostatně od instituce stavovské (od rektifikační komise). Od r. 1620 do r. 1760 bylo tu přece příliš mnoho možností ku zkrácení rustikálu.²⁰⁾ Tím jsem tedy vyložil rozdíl agrárněprávně-

²⁰⁾ Nutno znáti i míti na očích stále to nekonečné množství forem a klauzulí, jichž mohli užiti zámečti úředníci u výkladu práv. Nutno rozeznávati stále mezi majetkem movitým (svršky, nábytky, prádlo a ozdoby, nádoby a náčiní všeliké, peníze i šaty), nemovitým statkem (a to zase půda, různé budovy, plochy polní a stavební, kulturní a nekulturní, rustikální a dominikální, rozmanitý fundus instructus neživý a živý), mezi právem odúmrtím (se všemi jeho klauzulemi) i zákupním (se všemi jeho zmíněnými již částmi, jako právo ku prodeji, směně, zástavě a zadlužení, části i celku); rozeznávati mezi rustikalisty (a to opět zakoupení i nezakoupení) a dominikalisty (nájemci dědiční — emphyteuti, či jen dočasní a volní, čistí nájemci). A tu jsou zase rozmanité kombinace: Zakoupený (rustikalista) může míti najaty také po-

ních poměrů před Bílou Horou a po ní. Zřizování knih pozemkových kol r. 1600 značí tudíž agrární reformu, a to panské příznání o udělení a rozšíření práva zákupního jakožto vlastnického nároku a podílu lidu na rustikál, jímž i po stránce hospodářské — placením »verunků« — byl »grunt« vlastně sespolečněn mezi pána a lid, byl ve společném vlastnictví vrchnosti a sedláka, což bylo přece skutečnou socializací rustikálu. Jestliže však po Bílé Hoře, navzdor smyslu knih pozemkových a skládaných selských »verunků« mluví se pouze o »dědičném nájmu a úroku«: není to zkracování dobrých práv selského lidu v 17. a 18. století? Instituce knih gruntovních nebyla tehdy ovšem u nás zrušena (naopak); byl jí však dán horší smysl.

Můj výklad pobělohorských poměrů shoduje se tedy s Kalouskem, ač je u mne samostatný, t. j. na základě archivního badání a znalosti patrimoniální jurisdikce a správy.

Musím tuto vyřídit ještě jednu důležitou otázku. Pekař ve svém článku »K čes. dějinám agrárním« (v Čes. čas. histor. 1901) a ve své knize o Kostí (II. d. 115) vznik rozdílu mezi sedláky zakoupenými a nezakoupenými u nás v 17. a 18. věku (jak ho zjistil ve své známé práci Grünberg — ač to nebylo něco nového) vysvětluje tím, že se shoduje s rozdílem mezi právem německým a t. zv. českým, jež by tudíž u nás trvalo ještě i ve století 17. a 18. Proti tomu se ozval Kalousek (s jehož výsledky kryjí se i ony moje již výše podané) — viz Božek, Osvěta 1906, jakož i Krofta l. c. 122. Přizvukují Kalouskovi i Kroftovi v tom, že patrimoniální archivy neukazují žádných stop »českého práva« nejen ve st. 16., ale ani v 17. a 18. Pekař má však přece pravdu potud, že jsou zakoupení u nás původu staršího, nežli od 17. věku; vždyť byli i ve st. 15. a 14. Výklad je však jednodušší. Bylo, jak jsem uvedl již výše, několik částí a stupňů práva purkrechtního, jež se u nás rozšířilo obecně, ale nebylo prováděno celé. Obecně byl udělován dědičný nájem, pevně stanoveny jirskohavelské platy a dávky (peněžní i naturální)²⁷⁾ a též nová forma

zemky dominikální (dočasně či dědičně), anebo rustikální (nezakoupené, avolněné na čas); může míti i vlastní budovy (všecky nebo část), ale na panské stavební půdě.

²⁷⁾ Jmenují to výše »hamfešt«, zápis, t. j. do urbáře.

(někdy však bez přidělu). Pokud zaplatili osedlí též zákupní sumu (menší, větší), stali se zakoupenými; zejména noví (němečtí) kolonisté. Pokud nedali ničeho, zůstali nezakoupenými rustikalisty. To platí zvláště o chudších slovanských u nás lidech i ve Slezsku. Lánová úprava a zákupní právo nebylo tedy prováděno celé. Dám něco dokladů, a to o některých vsích známějších. Stadice byly, jak se dí, za Václava I. kolonizovány Němci. I dnes vidíme tam (dle katastrů a katastrál. mapy) celou lánovou soustavu; byla tedy ona osada upravena, a to patrně už za Václava I. Staré Netolice a Chýnov mají též starou lánovou úpravu, Netolice pak k tomu i starou městskou formu. Jiná věc je s Kosmovými Doudleby (I. c. 27 k r. 981), jež leží na řece Malši v ohbu této řeky. Podle rožmberského urbáře z r. 1520 byla tam veliká parcelace a vůbec málo lidové půdy kulturní. Mimo kostel (1½ až 2 lány) měli nejbohatší lidé sotva 20 str., obyčejně 5, 8, 10, 15 strychů plochy. Vyložiti to parcelací dvora nelze. Nebyla to vůbec ves rolnická, ani však dělnická.²⁸⁾ Byla to osada původu vojenského, jež na rolnickou (náležitým přidělem) ani v 16. v. upravena nebyla. A takových neupravených, či málo upravených vsí (často původu vojenského) zůstalo i v 16. st. v českých zemích mnoho. Staré Libice na Labi u Poděbrad byly upraveny parcelací panské půdy, ač v pozdější formě a době.

To jsou důvody, proč jsou nezakoupení i ve starší době, v 15. a 14. v.; byly provedeny jen ty tři první částky purkrechtního práva (jak jsem je výše uvedl); zákup sám nikoli. Do r. 1620 počet nezakoupených klesnul na minimum. Po Bílé Hoře až do r. 1770 opětovně stoupá.

Právo zákupní (purkrechtní, emphyteutické atd.) bylo v různých dobách na různých místech i různě definováno, vykládáno a praktikováno. Že to nebyl toliko poměr dědičného nájmů a úroku (jak to píše 17. a 18. věk tak rád), je zřejmo. Ovšem

²⁸⁾ Takovou je patrně Nová Hlína u Třeboně s malým areálem a drobnou držbou, vzniklá k vůli tamnímu vodnímu hospodářství a k opravám rybníku »Rožmberk« (jako katastr. obec Holický tamže). Zato ves Malý Bor u Netolic vznikla oddělením menší části areálu vsi Velký Bor, kde zůstali původní hospodáři a do Malého přišli mladší synové.

nejen hospodářské (majetkové), ale i právní postavení lidu v téže vsi a téže doby mohlo býti různé; byli tam i výměnkáři, čeledí, podruzi, podsedkové, řemeslníci, »zahradníci«, domkáři bez polí i s polmi, chalupníci, mlynáři i sedláci dominikální a rustikální (o $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ a celém lánu), svobodníci — co tu různých odstínů a stupňů v pouhé vsi! K tomu kněží, panští zřizenci a úředníci, zámeck, vrchnost.

Nesmíme se tu dáti mýliti v posuzování věci termíny »zakoupení« a »nezakoupení«. Je správné, že v 18. v. bylo opravdu mnoho »nezakoupených«. To vzniklo jednak opětým rozmnožením venkovské populace, jež v 18. v. pro obdělání vlastní i panské půdy potřebovala mnoho dětí; jednak připojováním (»Einziehung«) někdejší plochy rustikální po r. 1650, jakož i občin (od doby katastru Karla VI.) as od r. 1720 k panstvím; někdy byly též dvě i tři živnosti po r. 1650 sloučeny v jedno. Všim tím vznikal zas nedostatek rustikálního území. Vrchnosti tudíž nyní (v 18. st.) pronajímaly areu t. zv. dominikální, a to volně, nikoli vždy ve formě dědičného (neměnného) pachtu a úroku kolonistům a nájemcům novým (mladším); dle knih nájemných a nikoli dle urbářů vždy. Urbář staré v 18. v. vůbec mizí, resp. pozbývají na zámcích svého místa i významu starého, který podržují jenom víc u státu. (Viz o tom více v mé práci v »Selském Archivě« 1921—1923.) Soudím, že i v tom byl úmysl — omeziti v 18. st. počet oprávněných starých rustikalistů a počet nových dominikálních odvislejších nájemců na panství zvětšiti.

Čes. dvor. kancelář kol r. 1700 tu rozeznává: Grundholden, Emphyteuten a Hintersassen. (Viz i známý Kodex Weingartenův a citovanou knihu Grünbergovu.) Rozdíly sociálněprávní jsou tu podmíněny rozdíly majetkovými.

* *

*

Povšimněme si ještě blíže pozemkových reforem tereziánsko-josefinských a jich ukončení r. 1848.

Patent z r. 1680, ony tři za Karla VI., jakož i činnost

Marie Terezie po válkách pruských až do r. 1775 týkají se nejvíce roboty a též některých jiných povinností poddaných, na základě státem regulovaných, více méně jednotných a obecně platných urbářů.²⁹⁾ Půdy týkají se jednak dekrety z r. 1769 a 1770 (v září a v prosinci) o vracení sedlákům rustikálu, zabraného od r. 1751 vrchnostmi (skoro 4% za 18 let) — ovšem byl-li vskutku vrácen); jednak Raabova parcelace panství a změna jich v selské statky (1769—1777). Toho se dotýče také r. 1769 zákaz volné dislokace³⁰⁾ dominikálních a vůbec nezakoupených sedláků od vrchností, tím méně pak možno volně odsaditi zakoupené rustikalisty (r. 1785 a 1789). Patenty Josefa II. z r. 1781 (1. září dva, pak 1. listopadu) určují mimo to soudnictví nad poddanými (k tomu i justiční reformy z r. 1783, 1784 a 1788); a ruší »člověčenství« (tělesné, osobní a dědičné poddanství). Jeho reformy urbariální (z r. 1789) a berní (též z r. 1789) zrušeny však již r. 1790 buď úplně, či z největší části; pouze katastr jeho zůstal. Práv lidu k půdě týká se toliko úprava selské dědičné posloupnosti, výměnků a zákaz parcelace selských statků (r. 1770 a 1787, 3. dubna); patent d. d. 1. listopadu 1781 stanoví, t. j. de facto obnovuje pouze starý onen vlastnický nárok, ale jen »zakoupených« a nikoli ku veškeré jejich půdě. Více se nestalo. Dominikalisté (ať dočasní, ať i dědiční emphyteuti) byli vyjmuti — stále to jen nájemci. Vždyť agrární reformy Marie Terezie plynuly pouze z nutnosti, jenom a teprve z důvodu ochuzení země i lidu, úpadku zemědělství (spojeného s hladem, nemocemi i emigrací), t. j. především z nedostatku rekrutů a poplatníků schopných, což vše zas bylo následkem válek pruských (a zejména sedmileté), později pak zase s Turky. Pracovalo se pro poddané jen z důvodů sobeckých (berních); toliko proti drobení (dělení)³¹⁾ selských statků (r. 1771, 1786 a

²⁹⁾ Tak dekrety a výnosy z r. 1771 (v červnu a červenci), z r. 1773 (v září), 1774 (v březnu), 1775 (v únoru, 13. srpna a 7. září).

³⁰⁾ Proto Marie Terezie r. 1769, 1770 (25. ledna a 12. února), pak 3. II. 1771 pečuje o zakupování půdy poddanými v českých zemích. Poslední zákon robotní je z r. 1846 (pro výkup roboty).

³¹⁾ Podobně již r. 1603 na komorních panstvích nařízeno, aby všecky selské grunty byly prodávány jen v celosti; t. j. neděleny, i kdyby snad byly zvětšeny nějak (na př. dědictvím).

1788, 1791, 1799 a 1812), jež bylo dvor. dekretem d. d. 17. února 1753 však dovoleno. Opravdu těžko říci, kolik při tom bylo i **humanity**. Napřed byla vláda dosti **nedůsledná**. R. 1750 na př. zakazovala volné směny selských statků. Ale r. 1770 (v prosinci) a r. 1781 (1. XI.) vysloveno, že dovoleny: prodej, směna, **zástava** i zadlužení (do $\frac{2}{3}$) sel. statků, jakož i odkazování a dědění; arci toliko u **zakoupených** (což r. 1786—1788 dovršeno), ač r. 1769 uznává se povinnost zakoupených ku placení **pozemkového úroku** a ačkoli zas 20. prosince r. 1770 přiznává se jim k jich rustikální půdě jakési vlastnické právo i k movitému majetku. Za to nezakoupeným (a emphyteutům), ač r. 1769 chránění před volnou dislokací³²⁾ od panství, přece zas a zas (v r. 1770 i pak r. 1781, 1786—1788, 1791 i r. 1811 a r. 1838) se vlastnické právo k půdě nepřiznává. Ale tu se vůbec už opět **setkáváme** s jinými též názory; na př. že tereziánskou berní rektifikací staly se vůbec selské pozemky knihovním³³⁾ vlastnictvím i nezakoupených a v letech 1789—1820 se hlásá, že selská půda už nepatří vrchnostem, ačkoli před r. 1789 připouštělo se aspoň její vlastnictví společně (arci za jisté služby).³⁴⁾

Zákon z r. 1848 (7. září) a prováděcí k němu nařízení z r. 1849 (4. března) ruší poddanství (osobní i věčné) a vrchnostenskou pravomoc; dále všeliká **urbár. břemena** (pracovní, t. j. robotu, **naturální i peněžní**), **vázności na veškeré půdě** (rustikální i t. zv. dominikál.), ať z poměru poddanského, či z vrchního vlastnictví i vůbec z veškeré **právní nadřizenosti** vyplývající; a zvláště také ruší rozdíl mezi rustikalisty i dominikalisty a jich půdou, činíc vůbec výslovný rozdíl mezi náhradou, plynoucí z věčného poddanství (ze svazku poddanského), a ze smluv sedláků — emphyteutických, dominikálních a nezakoupených — s panstvím.

³²⁾ Je jisto, že před r. 1769 nejen dominikální emphyteuti, ale i nezakoupení rustikalisti, (kteří byli takto neprávem stavěni s nimi do jedné řady a jejich půda takto pokládána za čistě vrchnostenskou) — ba někdy i zakoupení byli volně přesazováni na jiné (horší) statky i vyháněni (odsadou, Abstiftung). Tak se stávali ze zakoupených také nezakoupení a dědičná držba se popírala z důvodů patrimoniálního práva.

³³⁾ A před tereziánským katastrem selské statky nebyly **knihovními**, t. j. zapsány v pozemkových knihách —?

³⁴⁾ Viz i u Krofty str. 162.

Výsledek tereziánskojosefinských reforem pozemkových, jdoucích as od r. 1750 a trvajících až do r. 1848, byl tedy fakticky opravdu jen ten, že pouze zakoupeným (rustikalistům) přiznávalo se i od vlády větší menší (nikoli však úplné) právo vlastnické k rustikálu, tak že i r. 1848 mluvilo se a bylo tedy základem tehdejší agrární reformy vrchní vlastnické právo šlechty (resp. stavů) k rustikálu. Dominikalisté (emphyteuti atd.), ba i nezakoupení rustikalisté práva k půdě neměli, či v míře mnohem menší.

* * *

Že je veliký rozdíl u práva zákupního mezi teorií a praxí (u výkladu i provádění) a dokonce v různých stoletích, vychází i z tohoto:³⁵⁾ Patrimoniální archivy 17. a 18. století mluví o právu emphyteutickém, t. j. o dědičném nájmu a úroku. Také »Práva městská« P. Kr. z Koldína (1579) L. 7. § 1. definují plat purkrechtní (neb ouročni) jakožto věčný nájem a užívání statku nemovitého (rolí i luk) od pána gruntů . . . pod jistý plat roční [jirskohavelský], který se arci nemá zvětšovati a, je-li řádně v čas placen, »pán takových gruntův nemá pod žádným obmyslem odjímati«. Za to (dle listin 16. v.) nemůže takovou držbu ani odkoupení (1525—1529 Kolo, ves zaniklá u Žatce) a může ji ujmouti od držitelů jen tehdy, nechce-li takového purkrechtního dvora nikdo koupiti (Kozlé u Ledče, 1442). »Majestas Carolina« arci stanoví, že též měšťané, koupili-li nějaký statek [ve vsi] i právem zákupným, mají nésti poddanská břemena toho statku a státi pod právomocí pána té půdy. Rozpory mezi stoletími i prameny (obecnými právními normami a jednotlivými případy) jsou patrné tedy (z listin atd.).

Zase prakse pozemkových knih století 18., 17. i 16. uvádí »verunk y« (splátky); uvádí »gruntovní peníze« jakožto hypotek. dluhy na vesnických živnostech, jež o výročních soudech

³⁵⁾ Cituji zde zvláště »Archiv Český« XXVI., XXII., XXIII., XXIX. atd. Purkrecht velmi často zmíněn v celých vsích i v jednotlivých dvorcích, mladší osady jím nadány i vysazeny. Také ve starších prováděn; na př. Drahelčice 1357, Dvorce u Prahy 1385 a 1388, Hobšovice 1404, Hodkovičky u Prahy 1446 a j. v.

úrokovány či spláceny ap.; uvádí tr h o v é s m l o u v y, jimiž sel-
ské živnosti byly prodávány i vyměňovány od poddaných
(nejen tedy drženy a užívány), a sice se svolením pozemkové vrch-
nosti. Tomu v 15. v. někdy odpovídaly dotyčné listiny, na př. o jed-
notlivých dvorech, aspoň částečně. Tak na př. listina Mikuláše
z Holkova z r. 1459 o purkrechtním prodeji jeho dědičného dvora
ve Štěkři u Krumlova člověku robotnému za 47 kop a 2 kopy grošů
čes. ročního platu; nebo z r. 1476 purkrechtní prodej rolí v Hrušově
na Litomyšlsku za roční plat 40 grošů českých od J. Kostky
z Postupic, při čemž povinnost platiti berni určena též kupci.
Stejně na př. ohledně Hobšovic (1404, Ar. Čes. XXVI.). Ovšem
i zakoupený poddaný, vyprodav se, má se na půdě svého pána
znovu zakoupiti a osaditi (1532). Na druhé straně může pán
(opat břevnovský) ze svých gruntů vypověděti »pro vejstupky
a neřády« poddaného z jeho dvora (r. 1545, tamže); tento pod-
daný nebyl tedy zakoupen?

Bychom pochopili vůbec různé ty protimlúvy mezi slovy
i fakty a rozdily mezi stoletím 15. a 16., pak 17. a 18., musíme
dobře znáti starou patrimoniální agendu i dotyčné pra-
meny, především však musíme dobře rozeznávat i.
Urbáře 17. v. mimo j. na př. mluví o předepsaných třech dnech ro-
boty v tém dni: ale memoranda k Marii Terezií před r. 1775 tem-
ně líčí skutečně vykonávanou a krutě požadovanou robotu m i m o
ř á d n o u. Panské účty vykazují zaplacené polůžky za selské
fůry a j. v., zejména za války; ale tatáž memoranda dí, že sedláci
těch peněz nedostali. Patrně se fakta různá od úředníků zamlčo-
vala a činily se nové klauzule i výminky, jak ve výkladu odúmrtí.
tak práva k rustikálu. Ježto pak po r. 1648 (vůbec vlivem válek
zvláště 17. stol.) mnoho obyvatelstva zmizelo, byla převeliká část
rustikální půdy uvolněna a připojována zpět k velkostatkům;
to se dělo též při obnově katastrů od r. 1654 do r. 1784 na př.
s občinami«. Všecek tento zpět vzatý rustikál stával se domini-
kálem. Na zámečích činil se rozdíl zase mezi rustikalisty i do-
minikalisty, a dotyčnou plochou, mezi zakoupenými či nikoli,
mezi emphyteuty atd., a to i mezi areou stavební a pozemkovou.
Budovy na př. patřily sedlákovi, dotyčné stavební parcely
však nikoli. Uzmaný a zakoupený rustikalista měl i plochy do-
minikální (původně rustikální) a p. I agrární reformy Marie

Terezie, Josefa II. a 1848 u emphyteutů rozeznávají, uznávají i citují jich společné vlastnictví k rustikálu. Ale patrimoniální archivy 17. a 18. věku stále s oblibou mluví o dědičném jen nájmu a úroku, jak jsem již řekl. Patrně se tu zamlčovalo, překrucovalo i komolilo. I proto je zde tak těžko vylousknouti jádro, zrušiti i vyložiti protimluvy a zjistiti pravdu. Věc je však zřejma. Perioda kol r. 1600 připouštěla a hromadně prováděla vlastnický nárok i podíl lidu na rustikálu. Ale doba pozdější (zvláště 1650—1750 a dále) zasíten právní nárok i tu plochu omezovala. Jen odtud vysvětlíme všechny ty protimluvní rozdíly. Tím je podán stručný rozdíl této otázky ve století 17. a 18. — oproti věku 16. a 15. Ale přes četné změny výkladu a praxe zákonů i úřadů v různých dobách je nesporno, že základy administrace patrimoniální, t. j. jejich rozmanitých prvků, knih i forem jsou prastaré; veliká stabilita agrární a patrimoniální není v podstatě legendou. S některými zjevy poddanskými setkáváme se právě tak ve století 18. i v 16., jako ve 14.; na př. s »výhosty« a usneseními nepřijímatí »zběhlých« (1472, 1474, až již i ve 14. věku); s termínem »subditi« už před r. 1400 atd. — třeba sporadicky.

* * *

Důležitost tématu, zjevná i v nápise, vyžaduje, bych ještě některé důvody přidal, či opakoval:

1. Svědkem zákapu jsou vesnické knihy pozemkové. Jsou jeho dosvědčením i svým od ostatních pramenů odlišným charakterem (pro lid), i svou uznávanou a doličenou již jedinečností oproti jiným zemím okolním.

2. Vztahují se výslovně k zákapu; odtud i důvod jich vzniku a jejich původně starší (ač nikoli jediný) název: purkrechtní.

3. Jich sporadický vznik můžeme sledovati v době kol r. 1400, rozšířeněji kolem r. 1500, hromadně kol r. 1600.

4. Název druhý (a celkově mladší trochu) — knihy gruntovní — jasně se vztahuje ke gruntu, k půdě (rustikální) a značí, že osedlý na tom gruntě něco má co do právy i majetku, jak to dosvědčují »verunky«.

5. Statky šlechtické dělily se v hlavním, jak známo, na dědičné, zápisné a zástavní. Pozemkovými knihami staly se statky selské také »zápisnými«, »knihovními« (v pozemkových knihách zapsanými).

6. Vilém z Rožmberka, jak to dosvědčeno r. 1562 na Krumlovsku i na jiných panstvích rožmberských (také za jeho bratra Petra Voka), osvobodil od odúmrťi za zdvojnásobení úroku a z většeni robot. Poddani toho přijmouti nechtěli, neboť se báli zvýšení svých břemen. Teprve později se k tomu odhodlávali a přijímali tu formu. Peněžní paušály najednou za to osvobození bývaly skládány méně, ježto vesničané větších sum nemivali; leda v krajích s větší úrodou a výrobou vůbec. Toto rozhodně podporuje³⁶⁾ můj soud o udělování zákupu za rozmnožení roboty. Rožmberk, jehož spoňadaná správa i názory byly v z o r e m i ostatní šlechtě³⁷⁾ (což je přirozeno i doloženo, na př. u pánů z Hradce), nežádal za odúmrť peněz, ale z v ý š e n í r o b o t. A také poddani nepřijímali před r. 1620 jen tak beze všeho sesílení roboty a tato jim tehdy nebyla též jenom tak zvýšena i uložena; leda s jich svolením. Stejný pochod byl s rozšířením zákupu rustikálu před r. 1620, jehož dokladem jsou knihy gruntovní (purkrechtní) i jich tehdejší hromadné zakládání, kamž byl selský statek zapisován a jakožto zápisný (knihovní) veden. I zde při zákupu chtěla šlechta především práci lidu pro své sesílené režijní podniky³⁸⁾ všeho druhu (zejména však na polích, jak již uvedeno), již k nim nevyhnutelně potřebovala a kterou musila i stabilisovati adscriptione glebae, čímž vzrostla i cena a renta jejich statků, lidu však člověčenství. Můj výklad o vzniku pravé velké roboty je tímto příčinným spojením fakt hospodářských a sociálních netoliko přirozený i samozřejmý, ale i doložený. P á n ů m se j e d n a l o nejvíce o robotu, o pevný kmen četných pracovních sil; a poddani její zvýšení přijímali pouze za rek o m-

³⁶⁾ Také jindřichohradecký urbář z r. 1654 (Arch. Čes. XXIII., str. 306) vykládá tímto způsobem vznik některých robot.

³⁷⁾ Viz u Kalouska (Arch. Čes. XXII.).

³⁸⁾ Míním pro to i účty, vznik a vývoj hospodářských dvorů, rybníků a pivovarů, výkazy osevů a sklizní a p. v. Také Krofta (od str. 42) s tím souhlasí.

pen s a c i, za nějaký jiný dar; nejen odúmrtí, ale z á k u p u, p ř e-
d e v š í m s k n i h a m i p o z e m k o v ý m i, jež takto už tehdy kol 1600 značí
oddělení rustikálu od dominikálu. A také mluví pro můj vý-
klad, jak již dovozeno, rozdíl robot v urbářích kolem r.
1400, 1500 a 1600, jež jsou oproti r. 1400 přec jen kol r. 1600
p o d s t a t n ě r o z š í ř e n y.

7. Zákup tedy kol r. 1600 značně rozmnožen a počet zakou-
pených té doby velmi vzrostl. Přímých dokladů (listin a smluv)
pro získání a rozšíření zakupu (na př. zaplacením většího peněž-
ního paušálu od lidu pánu) kol r. 1600 je v celku málo; na
vsích ani tehdy nebylo moc peněz. Dal tedy lid místo peněz svoji
práci. A jako jsem uvedl analogii v bodě předešlém, tak je i zde,
a to velmi poučná a přesvědčující. O zakládání a lánové (resp.
emphyteutické) úpravě vsí kolem r. 1300 a ve 14. věku máme
také málo dotčných listin a smluv; ať už zmizely náhodou, stá-
řím, živly či zúmynlně. Ale staly se i zbytečnými; učinil se z nich
výtah cifrový, který se stal podkladem urbářů,³⁹⁾ jež takto
vznikly a staly se v celku dostatečnou náhradou za nejstarší
zmizelé agrární listiny, jež byly, ale ztratily se. Ale věřiti kol r.
1600 (datum to široké) v hromadnou ztrátu listin zá-
k u p n í c h — na př. u Rožmberků, jak jsem již uvedl — je n e-
m o ž n o. (Proč pak je nám dochováno poměrně víc listin odúmrt-
ních?)⁴⁰⁾ Listin zákupních tedy kolem r. 1600 n e-
b y l o, či bylo jich poměrně velmi málo.⁴¹⁾ Byl tedy lidu zákup
udělován nikoli za peníze (ač také nikoli zdarma), ale za
práci robotní; a víc tacíte, t. j. bez listin zvláštních. Po-
kud pak byly, udělal se z nich výtah do knih purkrecht-
ních (pozemkových) a do urbářů (o nové robotě). Ostatně
nebylo tu vlastně (se stanoviska administračního) ani třeba
listin zvláštních. Zde stačily nové robotní zápisy do urbářů —
výše roboty byla konečně cosi sumárního, obecného, zemský

³⁹⁾ A urbáře byly, jak známo, podkladem trhových smluv a cen za
panství; urbářů (i jich úpravy) dovolávali se sociální politikové až
do r. 1775.

⁴⁰⁾ Či byly snad v 17. století na zámcích ničeny zúmynlně? V toto
věřím méně; není tu zmínka.

⁴¹⁾ Jiné výkupní listiny bývají zachovány, na př. za pastvy, vý-
topy rybníků, směny, prodeje občin a p.

zvyk, vzato v základě, dále pak seznamy těch, kteří zvýšenou robotu přijali a zákup dostali, na základě čehož zřizovaly a zakládaly⁴²⁾ se pak v 16. st. a kolem r. 1600 vesnické knihy pozemkové (purkrechtní, gruntovní). A zde nám tento jich doklad jakožto máhrada přímých listin — analogií při urbářích a kolonizačních smlouvách — stačí; jeť tu sám fakt a účel knih purkrechtních.

8. Jako lánová úprava (a zejména osvobození od povinnosti odúmrtí), tak ani sám zákup druhdy nebyl proveden vesměs, t. j. u všech vsí a u všech osedlých. Byl především trvalý (dědičný) nájem, t. j. připoutání pracovníka k půdě a k pánu. Poddanému v 16. a opět v 18. v. dovolováno i zadlužování jeho statku do jisté výše. Odúmrtí (byla-li) vztahovala se k statku movitému a někdy i k budovám (u nezakoupených); u dominikalistů, sedících vůbec na panské půdě (tedy i na panské stavební ploše) měly vrchností nárok i na budovy, ježto k jich zřízení a opravám poskytovaly stavivo a dříví ze svých lesů. Taková byla situace nezaakoupených a dominikalistů; obyčejně u vrchností malých, chudých, či hrabivých.

9. Konečně pro můj výklad mluví i to, co se stalo, resp. nestalo pro sedláky a rustikál ve století 18. a r. 1848. Pozemkové reformy terziánskojosefinské přiznávaly lidu na rustikál toliko vlastnický nárok, a to zakoupeným; víc nečinily. A tak další doba i rok 1848 mluvily a zachovaly až do konce vrchní vlastnické právo pánů na rustikál a v jeho výkupu spočíval též úkol r. 1848.

10. Verunk (vejrunk, vejrumk, vejrunek) značí pan k u p n i cenu, s p l á c e n o u po částkách a v určitých lhůtách ročních (o purkrechtních soudech vánočních) a pochodí z něm. waere, waerung (c a u t i o, certificatio). Tyto lhůtové platy týkají se u nás, jak z pramenů vidno, trhů pozemkových (realitních), jako »z á v d a n e k« a mají někdy i to jméno. (Viz i Glossarium Brandlovo, naše z á v d a t i — závdavek, pak u Engelmayra »Unterthansverfassung« a další vzadu citovanou literaturu. Po stránce všeobecné:

⁴²⁾ Že by se tak bylo stalo jen z důvodů administracních, vylučuje jich význam.

Conrad-Elster-Lexis-Löhning: Handwörterbuch der Staatswissen-
schaften« a Mischler-Ulbrich: Österr. Staatswörterbuch«).

* *
*

Ukazoval jsem k tomu, že ony tři již vytčené jevy (hospodářský, agrární a sociální) vystupují s k o r o současně. Zvětšování starých a zakládání nových šlechtických dvorů hospodářských je odůvodněno jednak nutností rozmnožiti domácí rostlinnou i zvířecí (a mléčnou) produkci pro rostoucí populaci doma v míru, jednak souvisí se zřizováním nových a rozšiřováním starých šlechtických pivovarů, jež potřebovaly stále víc ječmene, pšenice, chmele, paliva a sudů. Konsum piva ve všech vrstvách stále stoupal. A rozmnožované dvory hospodářské, t. j. nezbytnost vzrůstající rostlinné, zvířecí a mléčné výroby potřebovaly více dělných sil, a to sil trvale zajištěných. To pak nutně vedlo i k tak zv. člověčenství, k omezování stěhování, přecházení do měst (na řemesla, studia a p.). Šíření panských podniků a vůbec přebírání hospodářského podnikatelství do vlastní režie šlechty — zvláště též i v dolech, při různé industrii, v hospodářství vodním a lesním atd. atd. — nutně vyžadovalo mnoho rukou pracovních, sil trvalých a pevně k hroudě připoutaných — hospodářský to důvod právní adscriptio glebae. Tedy ta pravá velká robot a člověčenství. Za to je udělování odúmrtí i zákupu (vlastnického nároku a podílu) na rustikál; a s tím zakládání vesnických knih pozemkových. Souvislost je časová; tudíž i věcná a příčinná. Rozmnožování dvorů a pivovarů, vůbec šíření se panského režijního hospodaření možno zejména po r. 1550 doložiti; rovněž tak ohledně odúmrtí poddanské. Ale účel i důvod tehdejšího vzniku pozemkových knih vesnických, jakož i veliké roboty nelze doložiti jasně a přesně. Pouze vyložiti, a to jich časovou a tudy i věcnou souvislost a spojitostí oněch tři již udaných jevů; a pak s r o v n á n í m s minulostí, t. j. rozdílem mezi robotou i počtem dvorů (vůbec hospodářských režijních objektů) vrchnostenských, odúmrtních i zákupních práv poddanských na př. okolo r. 1600 a kolem r. 1500, nebo 1400. A kol r. 1600 se vším tím objevují

i pozemkové knihy poddanské. Udělování vlastnického nároku a podílu od šlechty lidu na rustikál již okolo r. 1600 jeví se i odtud, že v dalších reformách agrárních (za Josefa II. a r. 1848) mluví se málo o skutečném a naprostém právu vlastnickém šlechty na rustikál. Za Josefa II. slyšíme o zrušení člověčenství a o omězení (regulaci a relucii) roboty; r. 1848 pak o vyvazování půdy z břemena vrchního vlastnického práva pánů na rustikál, o výkupu z roboty.

Organickou spojitost i souvislost oněch tří již uvedených zjevů — rozšíření šlechtického hospodářství režijního, sešské roboty a zákupního rustikálu — lze pochopiti především poznáním patrimoniální administrace. Musím tu arci zdůrazniti, že sám hospodářský pochod — rozšíření i zvětšení režijního hospodaření a podnikání u šlechty — dál se dříve i rychleji v úrodnějších částech země a státu; tedy v severní půli Čech a Lužice, na jižní Moravě a jihu Opavska; ve středu Čech i Moravy a v Dolním Slezsku již kol r. 1500, v méně úrodných (na př. v jižních Čechách) více až kolem r. 1550.

* *

*

Jako při právu zákupním, tak i při právu odúmrtním vidíme velikou rozmanitost — dle dob i míst, všeliké klauzule, výmínky i podmínky. Jiné to bylo na vsích a jiné v městech. A v městech je opět celá stupnice: byla městečka a městyty (u větším menším poddanství), města ochranná, horní, královská atd. Proto různé staré i nové definice mají platnost jen podmíněčnou, od nichž výklad a prakse dle doby a místa často a mnoho se odchylovaly. Čteme-li tedy v Arch. Čes. XXII., str. 6. a 7. (listy Olomouc. biskupa Lacka z Kravař a Praž. arcibiskupa Zbyňka Zajíce z Hazmburku z r. 1406), že odúmrt se vztahuje »na statek movitý i nemovitý«, nutno vůbec dříve rozeznávati a neplatí to tak všeobecně. Nárok na půdu získal poddaný teprve zákupem. Budovy mu většinou patřily, ale také především zakoupenému; proto při vyhoření poskytovala vrchnost dříví a stavivo nezakoupeným a domínikalistům, nikoli zakoupeným — aspoň ze zásady. Již odtud vidíme, že rozsah majetku nemovitého se velice úží a tak fakticky

nám zbývá hlavně statek movitý. (Zajímavá je tu instrukce pro panského rychtáře — v městě Roudnici r. 1669, Arch. Čes. XXIII., str. 427 —). Kde je míněn i statek nemovitý,⁴³⁾ patrně byl nákup před tím už proveden — zaplacen, či udělen, ať písemně, nebo tacite. A opět nutno rozeznávati: ius testandi (za živa, či při smrti), a ius hereditarium. A toto zase má mnoho klauzulí, výminek a podmínek. Manželské děti ovšem dědily; ale někdy byly dcera i choť vyňaty (či měly malý díl). Rovněž tak synové už »oddělení«, děti nemanželské i jich rodiče, zemřelí sirotci a zemřelé vdovy, někdy i bratři, sestry, strýcové, tety a tím spíše příbuzní vzdálenější; — rovněž zemřel-li hospodář a syn neženatý či bez dětí. Proto (i k vůli robotě a práci zemědělské) bylo v zájmu vesničanů míti i hodně dětí — a to se též dělo a našemu národu nejvíce pomohlo.

V 15. a 16. století vrchnosti všem hojně propůjčovaly odúmrť a dost liberálně ji vykládaly. Ale již od 30leté války a v 17.⁴⁴⁾ i 18. věku byla původní i nová odúmrtní osvobození různě omezována. Důkazem toho je na př. Hluboká: neomezené udělení odúmrťi od Viléma z Pernštejna r. 1490 a její zúžení pak v 17. století (viz můj článek v ČČH. 1906 a Archiv Čes. XXIII. 435); sirotčí agenda poddaných omezena už od r. 1580. Rozsah odúmrtního práva vykládal, jak známo, jen zámeck (viz i patenty z r. 1680, 1717 a 1738); a tu vidíme ovšem mnoho libovůle, úmyslnosti, měnění, kroucení a omezování. Je sice pochopitelné, že i tam se rozeznávalo mezi odúmrťí, purkrechtem (užším a širším — nákupem), právem sirotčím a prostě věřitelským atd., mezi prostými nájemci, dominikalisty a rustikalisty, zakoupenými či nikoli. Ale na hlubockém případě spatřujeme, že odúmrť (pokládána jsouc — jako lán — za výron poměru a práva lenního) byla — jestliže jí poddaní nezískali za nějakou úplatu — prostě vyhlašována za milost, již bylo lze zvětšiti, zmenšiti či i vůbec zru-

⁴³⁾ Musil tedy z á k u p předcházeti: »gruntovní peníze«, »gruntovní (dědické) nápady« a p. vztahují se přece k půdě především.

⁴⁴⁾ Zde souhlasím s Kroftou (str. 118); pravím však, že do r. 1620 byla mnohem hojněji udělena či aspoň rozšířena, než míní Krofta. Důkazem je mi nejen Archiv Český (zejména u Kladrubsku XXII., pak XXVI., XXIX. atd.), ale i účetní a jiné přílohy trhových smluv v zemských deskách, v pozemkových knihách atd.

šiti. Opět dle analogie práva lenního (čemuž nasvědčuje i holdování, přísahy poslušnosti a věrnosti poddaných vůči pánu). Základním pravidlem bylo, že právo dědití měli jen oprávnění (»životní«) dědicové, t. j. manželské děti⁴⁵⁾ a neoddělené; zejména synové. Jinak to bylo, kdo zemřel bez nich a měl či neměl právo kšaftování, odúmrti a purkrechtu; zde se velice rozeznávalo a bylo moc stupňů. Fakticky se v 17. a 18. století dělily vrchnosti s dědici velmi často — jako dnes stát. Teprve po sedmileté válce dostávají se jakési úlevy.⁴⁶⁾

Na příkladě v Jindř. Hradci (Arch. Čes. XXIII. str. 304) i u Viléma z Rožmberka jasně shledáváme, že odúmrt byla odpouštěna za úplat u, ať v penězích (dvojí úrok), ať ve zvýšené robotě, jež vznikala i tímto způsobem.

Soudím tudíž, že mohu takto uzavíratí: 1. Volné právo odkazovací a dědické (ius testandi et ius hereditarium) vztahovalo se až do r. 1848 toliko na »zákoupení«. 2. Právo odúmrtí (ius caducitatis, devolutio, nápad) jakožto dědické nelze směšovati a zaměňovati se zákupním atd. (jakož se někdy děje), ačkoli spolu souvisejí, na př. dědická poslušnost a právo ku prodeji, směně, zástavě a zadlužení. 3. Odúmrtí osvození bylo do r. 1620 uděleno mnohem více, než se za to má a tvrdí; ale v 17. v. bylo jich zase mnoho zrušeno, odňato a především omezeno: buřičům pro různé vzpoury selské (1618—1648), kol a po r. 1680 i v 18. století atd. 4. Někde i nezákoupení, i dominikalisti atd., ba někdy i celá vesnice získala právo, resp. osvobození od odúmrti.

*
*

O tabulární agendě (v pozemkových knihách) vůbec mohu říci, že vznikla u měst, zvláště však v patrimoniálních

⁴⁵⁾ Na př. za Eggenberků na Krumlovsku r. 1711.

⁴⁶⁾ Viz na př. patenty z r. 1770 (v prosinci — odkazovati a dědití smějí zákoupení), z r. 1781 (I. XI.), 1786, 1787 (i nezákoupení mohou dědití, což však Leopold II. r. 1791 kompromisem zrušil); dále z r. 1788 a 1789 (odúmrtí spadá toliko na stát) a 1790 (spadá na stát i na vrchnost); r. 1798 zas omezeno, že emphyteuti (dědiční dominikalisti, fami-lianti na Moravě) volně odkazovati a dědití nemohou, leč když o to s vrchností udělají smlouvu. Roku 1786 zakázána dělitelnost statků zděděných. Občan. zákonník z r. 1811 uznává eo ipso dědické právo zákoupených.

kancelářích — to bylo skoro jejich jediným požehnáním — a odtud po r. 1848 přešla ku státu a v jádře i k nám; totéž lze říci o agendě berní, sirotčí a depositní s dotyčným účetnictvím a pokladnou.

* *

*

Uvážíme-li k závěru, dle mnou výše již doličeného vývoje, že v 17. a 18. v. bráno poddaným právo i půda zákupní (občiny, vlastní rustikál, právní nároky a kapitály), jakož i právo dědické (osvobození od odúmrti), či aspoň výkladem velice omezováno, pak to značí částečnou konfiskaci⁴⁷⁾ selského majetku v 17. a 18. století; Ferdinand II. konfiskoval tedy po Bílé Hoře jmění šlechtické, šlechta 17. věku pak jmění lidové. Země byla válkou 30 let trvající nesmírně zpustošena, téměř vyliďněna a zpusťla, lidé pak ožebračeni, šlechta chtěla však přece výnosy ze svých velkostatků, ač výroby, peněz a obchodu bylo v našich zemích pramálo:⁴⁸⁾ musila tedy lid dříti. Kořen zla ležel na konec zase v Habsburcích, kteří i po té strašné dlouhé válce neváhali bráti z našich zemí daně stále rostoucí, i rekruty na své neustálé války, vedené nejvíc vlastně pro lesk jejich rodu. O zvýšení peněžních zdrojů obyvatelstva podporou výroby, obchodu a zemědělství se nestarali a lid vydali úplně do rukou šlechty; Leopold I. si přímo zapovídal supliky a deputace lidu, že prý jej obtěžují.⁴⁹⁾ Za to však komponoval hudbu, na kterou čas měl, jako Karel VI. na své časté hony. Lid se stěhoval pryč v 17. a 18. v.; i pro útisk náboženský, sociální a hospodářský i proto, že mu ubývalo lidové půdy. Tak dělo se v zemích českých. A vedl snad na př. Leopold I. politiku jinou, starostlivější a mírnější na Slovensku a v Uhrách, kde vzniklo proti němu tolik revolucí? Do českých zemí, zničených tou strašnou a 30 let trvající

⁴⁷⁾ Právi-li se r. 1757, že skoro 4% rustikálu ocitly se v rukou šlechty, táži se: je to od r. 1654 (resp. od r. 1620) či jen za 18 let? 4% od r. 1620 jsou prostě nemožná a příliš málo; proti tomu jasně mluví berní rolle z r. 1654. Výkazy z r. 1757 jsou ostatně od rektifikační komise, od instituce stavovské.

⁴⁸⁾ Viz Pekařovy »České katastry 1654—1789«, zvláštní otisk z ČČH. XIX., XX. a XXII., 1915).

⁴⁹⁾ Viz citovaný už Kodex Weingartenův.

válkou (1618—1648) mělo se dávat i a velice mnoho tu pomáhati; a zatím Habsburkové odtud pro sebe jen brali peníze, potraviny, lidi i zvířata. Stejně bylo se Slovenskem ve válkách s Turky a s jich vpády na Slovensko. Alpské země zůstaly těmi válkami 17. a 18. věku většinou ušetřeny; odtud toho dáno k nám málo, za to více od nás k nim. —

Můj oproti celkovému mínění skeptičtější názor o sociálně právních poměrech lidu v době lucemburské (ve 14. století, tedy v době předhusitské) opravňuje i kronika,⁵⁰⁾ »Krátké sebranie z kronik«, asi z r. 1440 (Věstn. Král. čes. společ. nauk 19). Že nám bylo národněpoliticky hůře, jde odtud jasně; arci byl stkvělý dvůr v Praze, středu Evropy, kde vyřizovány otázky vysoké politiky evropské. Byl dlouhý mír, byl i blahobyt. Ale pro vysokou politiku neměli Lucemburkové času pro lid, který vydali tudíž pánům. Vzdor tomu v době husitské agrární otázka⁵¹⁾ u selského lidu mnoho nevystupuje; spíš u drobné šlechty a městského lidu, kdež to vykládám nedostatkem půdy, jež tudy brána církvi a zejména klášterům. Sedláci byli lánovým přídělem a purkrechtním právem, třeba jen částečným (dědičným nájmem a hamfeštem) patrně uspokojeni; vyhovovalo i stačilo jim to. A tato lánová i purkrechtní úprava byla dle všeho v té době dosti nedávná, takže do r. 1420 dlela v myslích lidu ještě vzpomínka na panský původ rustikálu. Lánová soustava byla tedy prováděna hlavně ve 14. věku, třebaže je pro to málo listin.

Slyšíme-li na druhé straně, že v září r. 1620 J. E. Tschernembl králi Bedřichovi Falckému navrhuje osvobození podda-

⁵⁰⁾ I Krofta uvádí, že také zakoupeným Němcům (a tím spíše nezakoupeným Čechům) ukládána nová břemena; byly tedy poměry před r. 1420 a něco zhoršeny oproti době kol r. 1350.

⁵¹⁾ Rozšíření to pravé a upravené patrimoniální správy a jurisdikce pánů nad lidem. Soudím však, že v oné době více věřící a svědomité nebyla ani šlechtická právomoc tak tíživá, ale spíše mírnější a slušnější, ba orgánem ochrany, pomoci a pořádku; tedy skoro dobrodiním tehdy. Že byla to doba vroucně věřící, je známo obecně. Někde — nikoli všude! — setkáváme se i s větší svědomitostí; tak Oldřich z Rožmberka († 1390) ve svém testamentu pečlivě stará se o zaplacení všech dluhů a nápravu i náhradu všelikých škod a křivd. Zato však lid práva vlastnického a dědického měl pramálo, a tedy i pramalý majetek a pramalý zájem o šetrnost.

ných, mohlo se to týkati člo vě č en ství, neboť pozemková otázka byla tehdy více méně vyřízena. Ale ani samo člo vě č en ství — pevné připoutání k půdě — nemusilo býti tak přísně prováděno, ježto bylo dost lidí a tudy za výhosty i náhrada. Ta nemilosrdná prakse nastala teprve po Bílé Hoře, když lidí tolik ubylo, a poddaný značil sám kapitál, dělnou sílu. Pravé člo vě č en ství — tuhé připoutání k půdě, souvisí patrně s rozvojem velkých režijních dvorů i podniků panských a robotníků poddanských.

* * *

Dosti obdobné poměry jako v Čechách — i ohledně doby a smyslu knih pozemkových — jsou průměrně také na Moravě;⁵²⁾ zde i onde je vůbec vývoj příbuzný.

Ve Slezsku⁵³⁾ — jako na Moravě a v Čechách — byly poměry různé a řídily se zámožností osedlých. Do Slezska Dolního a Středního (na Vratislavsku) přišlo dosti mnoho německých a zámožnějších kolonistů a tak zde mohlo býti plné purkrechtní právo i se zákupem spíše prováděno než u chudých slovanských osedlých, kteří zůstali buď nájemci, či vůbec tam mizeli, nemohouce se zakoupiti jako Němci. V Horním Slezsku zůstalo poměrně více Slovanů. Ale i tyto, špatně hospodařice, zůstali velice chudými a nestačili na rostoucí daně a panské dávky; ani kolem r. 1550. Nemnoho se tedy mohli zakoupiti. A tak je dávaly vrchnosti často pryč a jejich živnosti obsazovaly jinými. V celku byl vývoj v Hor. Slezsku (oproti Čechám) poněkud zdržen;⁵⁴⁾ vychází to též na př. i z robot. a poddan. řádů a ze zemského zřízení opolsko-ratiborského (1562) i z robotního patentu a poddanského řádu pro Slezsko (z r. 1652). Slezsko nás předstihlo roku 1652 víc jen formálně a jen proto, poněvaž tam před tím byly poměry ještě horší než u nás; lánová soustava (normální přiděl) a emphyteutické právo (dě-

⁵²⁾ ⁵³⁾ Je to patrné i z Grünbergovy známé knihy »Die Bauernbefreiung in Böhmen, Mähren u. Schlesien«.

⁵⁴⁾ Pro Slezsko je Kaprasův výklad o slovanských nájemných rustikalistech na domácím právě (slovanském) přijatelný; novější domini- kalisté přicházejí zřejmě až později.

dičný nájem) nebyly namnoze ani provedeny (během 14. a 15. věku), tím méně pak zákup (u nás tedy kol roku 1600). Zůstal tam částečně i starý původní libovolný nelad, málo písemného, málo lidové půdy, nájem víc na vůli vrchnosti odvislý (a spíš tedy fakticky dočasný, t. j. zdánlivě trvalý, ale s možnou odsadou od pána), parcelace, veliká chudoba a hospodářská odvislost, stupňovaná mimo to i tím, že tam bylo o jednoho pána víc než u nás; t. j. vedle krále a šlechty byla tam ještě také knížata, tedy ještě třetí pán, který také chtěl a bral zisk. To vše je též důvodem, proč Kaprasovy výklady o Slezsku pokládám za přijatelné, nikoli však Pekařovy o Čechách. Vše to působilo, že na některých místech Hor. Slezska bylo hůř (sociálněprávně) a větší chudoba než u nás. —

V Čechách, jak jsem již řekl, byly kolem r. 1900 Zemskému archivu v Praze odevzdány ony pozemkové knihy starší, jež byly u soudu a částečně na radnicích. Ale po r. 1848 značná část těchto knih k soudům nepřišla, t. j. byla zadržána na velkostatkách a u obcí. Na Moravě starší knihy pozemkové zůstaly vůbec na panstvích a radnicích. Soudům byly vydány pouze ony, v nichž při zřízení státních úřadů (1849) byly živé zápisy jako podklad dalších knih a sbírek listin; použil-li pozdější písař k zápisům prázdných listů knihy staré, přišla i ona k soudům, kde jsou posud. Také na Moravě vyskytují se pozemkové knihy vesnické en gros a průměrně nejvíc kolem r. 1600; kde měla města i majetek ve vsích a vykonávala tam patrimoniální jurisdikci, jsou pozemkové zápisy o vsích ještě starší. Je tam tedy, jak jsem již naznačil, vývoj s námi obdobný, a to tabulární, agrárně- (majetkově a dědicky) právní, hospodářský i sociální. Na Opavsku, Krňovsku a Těšínsku, jež podléhaly vrchnímu zemskému soudu v Brně, zůstaly pozemkové knihy starší rovněž na panstvích i u obcí a k soudům přišly po r. 1848 ze stejných důvodů pouze knihy a akta mladší. Také ve vlastním Slezsku, Horním (na Opolsku a Ratiborsku), Dolním i na Vratislavsku (ve středu) jsou a byly dosti záhy zřízeny knihy pozemkové. Ale i tyto zůstaly tam většinou u velkostatků. Pokud se týče Lužic, Horní i Dolní, nemohu se určitěji vysloviti. Na Kladsku, třebaže tam pronikaly i vlivy od severu, tedy od Prahy odchylné částečně, přece šly poměry dosti stejně se zemí mateřskou, jejíž

zůstávalo Kladsko stále součástíkou i jako kraj vnější a víc vojensky organisovaný. O to se staraly vrchnosti duchovní i stát; na př. i král. čes. dvorská kancelář. Stejně v celku lze to říci o vývoji poměrů v Horní Lužici. Ale v Dolní Lužici a v Dolním Slezsku, vyjímaje zřízení veřejná, stát a církev (tedy poměry politické, ústavní, vojenské, berní, správní, církevní a j. v.), ukazují se v životě soukromém záhy vlivy sousedů, zejména od severu a západu, t. j. z Braniborska, Pruska a Saska. Platí to zvláště o poměrech hospodářských, agrárních, finančních, ohledně valuty atd. Také poměry kulturní a národně-politické byly tam od nás odchylnější a bližší oněm sousedům, ježto i šlechta a města byly většinou německé. Život slovanský zůstal na venkově,⁵⁵⁾ ale zde vyvínoval málo síly a, pokud šel do měst, tam záhy zanikal. Byl to rozdíl oproti Čechám a Moravě. Proto i sociální a právní vývoj v Dolní Lužici a v Dolním Slezsku není s námi úplně totožný, ani co do času a rozsahu, ani co do formy a p. Též v Horní Lužici⁵⁶⁾ a Kladsku bylo v městech a u šlechty hojně cizího živlu. A v Horním Slezsku objevují se i vlivy polské, ku př. mince; a také šlechta je víc polská i má s Polskem hojně svazky a styky majetkové i rodinné. Poměry jsou nám bližší tam,⁵⁷⁾ kam pronikal přímo živel českomoravský: nejen tedy na Opavsku a západníu i severním Těšínsku, ale i na západu a jihu Opolska, Ratiborska, Minstrberska atd. Ve Slezsku mimo biskupa Vratislavského a Olomúckého uplatňoval se (na Bruntálsku) i vliv řádu německých rytířů. Ale vedle měst a ohromného církevního i knížecího majetku nemohla se ve Slezsku (jako u nás) vytvořiti také ještě velká panství šlechtická. Naopak byly tam i drobné velkostatky a drobná šlechta, méně původu agrárního a více manského, t. j. vzniklého z poměru ke knížatům.

* * *

Řečeno již, že v době delšího míru roste hospodářská práce

⁵⁵⁾ Mimo to byly tam zakládány také mnohé osady německé.

⁵⁶⁾ Tuto vlivem susedství s Čechami pronikají také naše vzory soukromého života, poměry hospodářské, agrární atd.

⁵⁷⁾ Odchyly jsou v detailech; ve velkém rámci je arci v našich zemích dosti shody. O agrární reformě Lužic a Slezska (z doby Ferdinanda I. na Opolsku napíši ostatně zvláštní článek.

i populace a tudy i jakýs blahobyť; a objevuje se vždy též hlad lidu — bezzemků — po půdě. Toť pravidelný a všudy doložený i uznaný zjev, který vede tudy k menším i větším agrárním reformám. Takovýto hlad po půdě dostavuje se u nás též už v 16. století. Tuto otázku agrární a spojenou s tím vlastní i celkovou otázku hospodářskou a sociální řeší, jak už víme, tehdejší šlechta dobrovolně a velmi svobodomyšlně faktickou a dosti obecnou socialisací půdy rustikální. Zavedení pozemkových knih kol r. 1600 tedy značí udělení zákupního práva, vlastnického (tedy i dědického) nároku a podílu poddaných na půdu rustikální, což v praktickém provádění a národohospodářsky znamená skutečné sespolečnění půdy rustikální (dotud de facto více nájemné) mezi pána a sedláka. A tudy i velikou, ač málo povšimnutou reformu agrární. Je-li samo tehdejší dosti obecné u nás rozšíření vesnických knih pozemkových zjevem o sobě téměř jedinečným oproti okolí (Polsku, Uhrám, zemím rakouským atd.), jež teprve později nás nápodobí: je i jejich smysl a význam velmi vzácný i pokrokový.⁵⁸⁾ A potom co do agrární otázky a jejího řešení předhonili jsme snad i kus západní Evropy —? (Za důkaz jakýsi, či náběh k němu, pokládal bych právě vývoj a formy tabulárního práva, jež bylo u nás velmi pokročilé, ve Francii však na př. již méně.) Vždyť i vysoce agrotechnický pokroková moderní soustava štrídavého (nikoli jen trojpolního) hospodářství⁵⁹⁾ objevuje se u nás už tehdy a skoro současně s rozvojem zahradnictví (zelinářství a ovocnictví) a souvisí s touto

⁵⁸⁾ Platí-li totéž uznaně o našich zemských deskách, možno se tu při tom zmíniti i o trvalejších vlivech našich dobrých administracních forem v Přemysla Otakara II. v zemích rakouských. (Důkaz M. Stieberův v Rozpr. Čes. Akademie LX.I. 1., 1901: K vývoji správy.) A právě v tomto oboru nelze si nevzpomenouti též známých našich vlivů i na Polsko a Uhry.

⁵⁹⁾ Slavná doba politicko-ekonomického i sociálního úsilí známých „fysiokratů“, vedená ve Francii Quesnayem (1694—1767—1774) a korespondující s britskými (skotskými) agrárními reformátory (Th. Spence 1775, W. Ogilvie 1782 a j. v.), s americkými i německými — byla nejenom filantropická, ale i velmi praktická; po stránce hospodářské i agrárně technické; pochodí však většinou z 18. st. Právě v Anglii až z 18. věku; s vlivy u nás však teprve za 50 až 100 let později.

³⁾ Viz práce mus. bibliotekáře Dra Wolfa.

agrární reformou již kolem r. 1600; arci zatím pouze jen parcelně a empiricky. Ale byla již zde. (Doklad v dissert. rkp. Ed. Reicha: O vývoji hospodář. soustav, 1918; a u mne: Boj půdy s kapitálem, Praha, 1922.) Plyne z toho pak zajímavé poznání, že velká, ta vlastní roboty tehdy nepřekážela agrotechnickému pokroku malozemědělců. A proč? Poněvadž bylo dosti lidí, dosti dělných sil — přec jen skoro 3 miliony obyvatelstva v Čechách kol r. 1600. Ještě však zajímavější je fakt, že ani to sespořádání dosud panské půdy rustikální mezi lid a pány (kteří se této socializace kol r. 1600 nelekli) neublížilo; ostatně o vlastnickém vývoji na dlouhou dobu (po porážce protestantismu) r. 1620, resp. 1648 rozhodly celkové politické poměry (i formy úřednickovojenské). A to mělo veliký vliv na situaci venkova, aspoň po stránce právní a sociální. Dám k tomu ještě jiný^{60a}) příklad: Horní Slezsko (jakož i jižní Opavsko a severozápadní Těšínsko), ležící v povodí Odry, mělo sice půdu dost úrodnou i mohly tam býti tudíž hospodářské poměry rolníků vůbec příznivější. Ale celé zákupní právo, t. j. zakoupení objevují se především na majetku knížecím a církevním; u šlechty méně. Vychází to i z Grünberga a je to přirozeně i v dobré analogii s poměry českomoravskými. Opakuji, že se tu shodují s Kaprasem ohledně existence t. zv. práva slovanského ve Slezsku. Vysvětluji to však tím (jako u nás, ku př. v jižních Čechách a v horách), že tam zůstalo i mnoho osad neupravených; t. j. pouze s dočasným nájmem a bez přídělu i j. v. A tím a v tomto smyslu se tam na některých místech arci vývoj i něco zdržel též. Robotní a poddanský řád z r. 1652 jedná hlavně o zběhlých a robotou povinných poddaných. Byly tam tedy i roboty i panské dvory hospodářské. Mluví se tam i o vlastnických a dědických nárocích lidu venkovského. Dělá-li však na nás ten řád dojem mírnější, vychází z toho jen tolik, že kulturní plochy a rostlinné výroby bylo tam méně, reživní hospodářství bylo menší i dvory menší; a za to lidí více,⁶¹) ježto škody válečné byly tam přec jen menší a nábožen-

^{60a}) S doklady hospodářskými atd.

⁶¹) Roboty nemusila tudíž tolik tížiti a i velkostatkáři mohli smýšletí mírněji. V Čechách úplně zpustošených a vylidněných bylo opačně. K tomu právě z Čech a Moravy, kde nebylo náboženské svobody (jakož

s k á s v o b o d a v ě t š í. Název mé práce platí zatím parcielně, pars pro toto: víc badáno pro Čechy a Moravu, méně pro Slezsko a nejméně pro Lužici. Ale základní vlivy i formy byly všudy, tam i tam, v celku stejné, jak jsem to ukázal. —

Na tomto výkladu staročeských názorů 16. věku ničeho nemění fakt, že právní síla intabulace rustikálu 16. století byla v 17. a 18. v. pak zeslabována a definována slovy: Erbpacht, Erbgrundzins a Emphyteuten— jakoby to byli jen pouzí dědiční nájemci bez jiného už nároku. Bylo tu placení »verunků«. Ale i když tyto byly někdy⁶²⁾ nebo na menších panstvích kumulovány v jedné knize (tedy i pro sirotky, panský důchod a p.): sám fakt, že vedle urbářů objevují se kolem r. 1600 (en gros) i pozemkové knihy vesnické k intabulaci rustikálu — stačí na důkaz mého obojího tvrzení o agrární reformě i o jejím smyslu a významu, jak je v nadpisu této mé práce. Hospodářsky se mohlo vésti se dlákům kol r. 1400 a 1600 skoro stejně; v obojím období byl dlouhý mír. Po stránce agrární vedlo se jim v době předhusitské mnohem hůř, než kolem r. 1600; měli málo zákupu a odváděli odúmrt. Sociálně bylo to v době předbělohorské horší zvýšením roboty; ta však, ježto bylo dosti lidí, tolik netížila tehdy.

i z Polska atd.) přechali poddaní do svobodnějšího Slezska a nábožensky volnějším pod Saskem Lužic. Onen řád poddanský z r. 1652 rozeznává poddané cizí a domácí. A tyto dělí zas jednak na sedláky, domkáře a zahradníky, o kterýchžto všech praví, že jsou svobodní a statky své drží vlastnický i dědičný; a jednak jsou tam podruzi, panští služebníci (i mlynáři) a dočasní nájemci, kteří po vyjití nájmu mohou s výhostem odejít k jiné vrchnosti. Svobodní sedláci atd. byli tedy ti zakoupení, především na půdě knížecí i církevní a většinou Němci. Dočasní nájemci byli nezakoupení, bylo mezi nimi mnoho Slovanů a z drobných panství šlechtických. To je oproti Čechám, kde nejvíc vidíme dědičný nájem, podstatná odchyška. Za to byly i ve Slezsku, pokud se týče zakoupených i knih pozemkových, částečně poměry obdobné s Čechami a Moravou. A v Lužicích byly poměry, jak víme, právě Slezsku nejbližší. Ohledně Slezska na doklad udávám tamní edici Meitzenovu (Urk. der schles. Dörfer, Bresl. 1863, IV. sv. Cod. dipl. Sil.) a V. Praska (Grunt. a sirotčí registra na Těšín., Selský Archiv VI., str. 93—106).

⁶²⁾ Na počátku či v dobách nepokojných a v poměrech nedbalých, neupravených a j. v.

Tato nedostí posud povšimnutá agrární reforma — a vlastně sespolečnění, socializace české půdy rustikální mezi pány a lid, prováděná (průměrně vzato, kolem r. 1600, tedy v 16. století): tof současně smysl (co do příčin jich zřizování), velký význam i přednost našich vesnických pozemkových knih,⁶³⁾ hromadně zakládaných téže doby. Studie tato je tudíž příspěvkem k dějinám práva agrárního a tabulárního. Kdyby se však chtěla někomu zdáti pokračováním známých prací o zemských deskách, bylo by to mýlkou, ježto zpracování vývoje našich pozemkových knih⁶⁴⁾ ještě čeká svého člověka, zvláště po stránce právní.

Konečně zdůrazňuji, že podávám zde pouhá objektivní fakta a věcné výsledky vědeckého badání — bez jakékoli (na př. politické a sociální) tendence. Nutno-li však přece vyvoditi poučení pro přítomnost, lze zdůrazniti, že socialismus nemožno odloučiti od národnosti. Nejlepší důkaz podává se právě u nás v tom, jak se vedlo lidu, t. j. jak se s ním i zacházelo v 16. a pak v 17. a 18. věku. Šlechta domácí nebo aspoň doma bydlící znala poměry i lid, více jim rozuměla a byla jim blíže, měla pro ně více smyslu a snad i citu; aspoň někdy. Ta možnost tu byla nesporně. Mohli se spíše smluviti. Ale šlechta cizí, nebo bydlící většinou ve Vídni, beroucí tam od nás své renty z naší půdy a tam je ztravující, odkázaná na referáty svých úředníků: mohla ta znáti naše poměry a lid, rozuměti jim, cítiti i smluviti se s lidem? Také odtud plynula ta veliká, dlouho trvající chudoba zemí českých v 17. a 18. století i tony veliké a četné tehdejší revoluce sedláků proti vrchnostem. Konečně se pak tím posiluje také národohospodářský a sociální požadavek, že domácí renta má se ztraviti víc též doma, neboť jejím vývozem se země i národ ochuzují.

⁶³⁾ Při vši kritičnosti nemohu tyto své poznámky odvolati a hleděti na ně jako upřílišené a optimistické. Je přece známo, že naši předkové byli dobrými právníky. A stačí si připomenouti, co psal na př. jen Bluntschli o staročeských právních a správních institucích, že v něčem předstihly země alpské atd. Rozsudky našich předků budí i dnes pochvalný podiv svou bystrotí; aspoň některé z nich měly by býti od zem. desk vydány tiskem a studovány.

⁶⁴⁾ Snažil jsem se jen podati o jich vzniku a vývoji do r. 1800 tolik, co bylo k mé otázce naprosto nutné.